

KROKOVAY ZSOLT

A magyar népet, ha hiszünk Rawls Kantra és Millre támaszkodó reményeinek, közös elvek és érzések, valamint azoknak megfelelő társadalmi intézmények jellemezhetik. A rasszista, hogy a feltett kérdéseket csak az ő vonatkozásában válaszoljam meg, nem hisz ebben. Ám gyakran úgy tűnik, azok sem hisznek az alkotmányos demokrácia reményeiben, akik meg akarják tiltani neki, hogy így gondolkodjon, s hogy a „közösség méltóságát sértő szövegekkel” és „gyalázkodó szavakkal” fejezze ki gondolkodását. Holott nem a szöveg és a szó vagy a gesztusok fájnak, hanem az őszintén ellenséges érzület. Noha az elsőprő többség azt elutasítja, higgyünk benne: arra nem tudnánk felhatalmazni a jogalkotót közösen, hogy húzza meg a határvonalakat a legszörnyűbb és a kevésbé szörnyű rosszindulat között. A gondolatcenzúra elkerülhetetlenül maga után vonja a gondolatrendőrséget. Az pedig, ugyancsak elkerülhetetlenül, a bíróságra hárítja az önkényes politikai ítékezés feladatát. A gyűlöletbeszéd elleni törvények, úgy tűnik, talán csak arra jók, hogy azok alapján elkapjanak pár nem különösebben ártalmas, mocskos szájú hőzöngőt, miközben futni hagyják a jogászokkal körülvett Marcus Aureliust. Sőt e harc, amely újra és újra fellángol az Atlanti-óceán mindkét partján, hangzatos kérelhetetlenségével olykor csak eltereli a figyelmet a vitathatatlan jogi hiányosságokról. Vagy ami még rosszabb, a késlekedő „megoldás” akadályát magában az alkotmányban, az egyenlő szabadságban látja. A törvények alkotói mintha azt mondanák ilyenkor: mi megpróbáltuk, rajtunk nem múlt. Semmi kétség, a magyar népnek is megküzdenie rasszizmusával. A nemzet tudja ezt és teszi is, persze csak bizonyos fokig, korántsem tökéletesen. Akik azonban, sokszor érthető türelmetlenséggel, végre valahára a „megoldást” várják, meggyőződéssem, hogy rossz úton járnak.

Vajon mindig mindannyiunkat kellőképpen véd-e kormányzatunk a rasszista zaklatás és megbotránkoztatás, sértés és provokáció sérelmeitől, a megfélemlítés és izgatás veszélyeitől? Rasszista vagy sem, e védelem nem a mondanivaló tartalmának korlátozása. Ellenkezőleg: a társadalom, a többség, a törvény felelős azért, ami nap mint nap a munkahelyeken és az iskolákban, az üzleti világban és a szórakozóhelyeken, az utcákon és a civil életben történik, a mondanivaló tartalmától függetlenül. Közvetve is az állam kötelessége a törvényes egyenlőség védelme, hát még azokon a területeken, ahol közvetlenül az övé az irányítás! Még inkább, *a fortiori* vizsgáltnia kell az egyenlő polgárjogok sértettségére

a törvényhozásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatás hivatalaiban, a közszféra vállalkozásaiban és alapítványaiban, létesítményeiben és szolgáltatósaiban. Azokkal szemben, akik esetleg éppenséggel egy sokat szenvedett kisebbséghez tartoznak, a magyar nemzetnek, és persze nem kizárólag neki, sajátos történelmi kötelezettsége is az éberség, nemde? A filozófus nem igazodik el az alkotmány passzusában olyan gyakorlottan, mint a jogtudós, de azért képes lehet ezt kiolvasni belőlük, legalábbis a filozófia egy bizonyos felfogása szerint.

A közbiztonság jogaira, a személy testi épségének sérthetettségére ugyanazok a kritériumok vonatkoznak a rasszista gyűlöletbeszéd, mint a megengedhetetlen veszély más eseteiben. Nem hiszem, hogy sokan komolyan gondolnák az Európai Unió kellős közepén az önmagukban sem meggyőző weimari analógiákat, hogy addig kell ártalmatlanná tennünk a kanócot, amíg lángra nem lobbantja a szikrát, s hogy csírájában kell elfojtanunk a gondolkodás káros tendenciáit Záhonytól Hegyeshalomig. Senki sem fenyegetheti mások békéjét és a törvényes rendet, függetlenül a rasszisták és bárki szólásszabadságától, ismételgessük unos-untalan: a mondanivaló kifejezésének tartalmi korlátozásától. Az sem a rasszista gondolkodásának és szólásszabadságának korlátozása, hogy a közhatalom gyakorlóit megbízzuk az egyenlőség védelmezésével. Törvényes munkahelyen a rasszista megkülönböztetés ugyanúgy tilos, mint az egyenlő polgárjogok élvezetének bármilyen más csorbítása. Az állás meghirdetése, a munkavégzés irányítása, a fegyelmezés és a felmondás ugyanúgy nem lehet rasszista, ahogy másféle tiltott megkülönböztetést sem alkalmazhat a munkaadó. Persze nem csupán a főnöki rasszizmus ütközhet törvénybe a műhelyekben, üzletekben és hivatalokban. A törvényes körülmények biztosítása a vezető felelőssége. Neki kell felügyelnie közvetlenül vagy beosztottain keresztül mindarra, ami egy gazdasági vállalkozás keretein belül minden alkalmazottat megillet. A kereskedelemben és általában az üzleti életben a viselkedés, vagy ahogy a szólásszabadság kapcsán emlegetjük, a mondanivaló kifejezésének szabadsága és „hely, idő, mód” szabályozása elvileg hasonló kérdéseket vet fel. Nem a filozófus dolga természetesen a rasszista zaklatás szempontjainak és határainak megállapítása. A törvény, ha megfelelő, mindenesetre nem tűri a diszkriminációt. A rasszistát sem.

Feltételezem, mindenki ismeri a focista Zinedine Zidane sportszerűtlenségének történetét, de most gondoljuk át, hogy miként viselkedett volna kifogástalanul. Természetesen nem abban akarok állást foglalni, hogy mi zajlott le ott valójában, inkább egy-

szerűen felteszem: annak, amivel Materazzi zrikálta ellenfelét, voltak rasszista felhangjai. Képzeld el, hogy a világsztár felemeli a kezét, majd panaszt tesz az asszisztensnél vagy a bírónál. Árukkodik, mondanák a gyerekek, de hát nem vagyunk gyerekek. (Vét a betyárbecsület ellen, de betyárok se vagyunk.) A bírónak meg kell állítania a meccset, hisz a szabályok nem engedik meg neki, hogy azt mondja, ez ugyan sportszerűtlenség, de ennyi belefér. Ha a hátvéd elismeri a disznóságot, figyelmeztetés, fogjanak kezét, a francia bizonyára odapöccenti a feldobott labdát az ellenfélnek, ahogy szokás. Ha tagad, nem tudom itt részletezni, miért, de az a tippem, az olaszok gurítják át a labdát a franciáknak. Akárhogy is történne, a világ sportszövetségeinek harca a nézőtéri rasszizmus ellen ily módon jóval hitelesebb lenne. Hosszú ideig folya a vita persze ezután is, de nem a lefejelésről, hanem a rasszista gyűlöletbeszéd sportszerűtlenségéről. Vagy ötszáz éve engedélyezik a meccsjegyek árusítását az országok, de csak azzal a feltétellel, hogy minden törvényes keretek között folyik. Senki sem veszíti el az ülőhelyén vagy a pályán alkotmányos jogait, de azokat mindenki csak a körülményeknek megfelelően gyakorolhatja és élvezheti. A huhogás és a banándo-bálás, a cigányok trágár szidalmazása és a liverpooliakat váró „Red animals” transzparens nem a szólásszabadság kérdése. Nem egyszerű mindegyik felmerülő nehézség enyhítése, de ez még nem ok arra, hogy cinikusak legyünk.

A tanterem és az oktatás efféle szinterei a tanár munkahelye. Ahogy a diák, ő sem veszti el az iskola kapujában alkotmányos jogait, de csak az oktatás törvényes céljaival összhangban gyakorolhatja azokat. Munkája sok tekintetben különbözik ugyan az üzleti vállalkozásoktól és szolgáltatásaiktól, de a rasszista diszkrimináció tilalmát ez nem érinti. Sőt az oktatás minőségének állami elismerése, úgy tűnhet, itt jóval hangsúlyozottabbá teszi az állami közreműködés jelenlétét, mint a szerelőműhelyben vagy az áruházban. Nem is beszélve most a közoktatásról, ahol az iskolaköteles diákok nem jókedvükben vannak jelen. A felsőoktatás pedig sokféle állami támogatásban részesül. Persze ha kiírod a fészertajára, hogy RASSZISTA EGYETEM, ahol adószám és számlaadási kötelezettség nélkül tanítod ábrándjaidat a rasszista kirekesztésről annak, aki hallgat rád, akkor nem kérsz és nem kapsz állami elismerést. Ám ha azt akarod, hogy a beiratkozásokat és a bizonyítványokat hivatalosnak tekintsék, tel-

A TÁRSADALOM, A TÖBB-
SÉG, A TÖRVÉNY FELELŐS
AZÉRT, AMI NAP MINT
NAP A MUNKAHELYE-
KEN ÉS AZ ISKOLÁKBAN,
AZ ÜZLETI VILÁGBAN ÉS
A SZÓRAKOZÓHELYEKEN,
AZ UTCÁKON ÉS A CIVIL
ÉLETBEN TÖRTÉNIK. A
MONDANIVALÓ TARTAL-
MÁTÓL FÜGGETLENÜL.

jesítened kell a törvényi feltételeket. Ezzel megint nem azt akarom mondani, hogy mindig könnyű felismerni az iskolai rasszizmust. Azt meg még kevésbé, hogy filozófusokhoz kell fordulni ehhez tanácsért. Csak azt, hogy nincs szükség a rasszista gyűlöletbeszéd újfajta tiltására és büntetésére sem a kisgyerekek, sem a felnőttek között. Tegyük hozzá, az állami közreműködés nem merül ki a diszkrimináció tilalmának érvényesítésében. A tisztviselőknek

tevételesen is politikai kötelességük az alkotmányos egyenlőség támogatása. Annak, amit kissé félreérthető módon pozitív vagy fordított diszkriminációnak neveznek, nem a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet csökkentése, a lehetőségek, az esélyek méltányos egyenlőségének kialakítása a célja, helyesen, hanem az alkotmányos nevelés. Az, hogy ráirányítsa a figyelmet a diszkrimináció jelenségeire, s hogy támogassa a közszférában, a

közoktatásban, a közművelődésben, a médiában és mindenütt, ahogy Bollinger professzor mondja, a toleráns viselkedést.

Most szálljunk fel az autóbuszra, s nézzük meg, miért sértene itt a rasszizmus, más kifogásolható megnyilvánulások mellett, a civilizált nyilvános viselkedés illemszabályait. Nem kétséges, a rasszizmus politikai nézet, hiszen az alkotmányos demokrácia egyenlő szabadságának elutasítása, de még a politikai mondanivaló kifejezésének szabadsága sem jelenti azt, hogy mindig mindenki azt és úgy mondhat, amit és ahogy akar. Az sem kétséges, hogy az illetet nehéz megkövetelni, de azoknak, akik forgalomba állították a buszt, kétségtelenül törvényes kötelességük megóvni az utasok nyugalmaát a vélhetően bántó, kellemetlen, megbotránkozató, zaklató és felzaklató viselkedéstől, s ebben a tekintetben, mint ahogy azt Feinberg professzor sok száz oldalas, aprólékos filozófiai elemzése, a *Mások megbotránkozatása* nyilvánvalóvá teszi, többnyire a politikai mondanivaló bántó kifejezése sem kivétel. Először is az utas „fogoly közönség”, aki nem tudja ugyanolyan könnyen elkerülni mindazt, amit az orra alá dugnak, mint kint az utcán. Másodszor, az utasoknak a békeesség kedvéért, akár rasszisták, akár nem, alkalmazkodniuk kell egymáshoz, hisz még az utca szólásszabadsága is megkívánna például, rendes körülmények között, hogy két demonstráció ne legyen egy időben egy helyen. Szerintem helyesen tesszük, ha elismerjük az elfogadhatatlan gondolkodású radikálisok jogát a tüntetéshez, de nem engedjük meg nekik, hogy sípolással, dobálással és az utcai rend-

bontás más eszközeivel akadályozzanak jogaik gyakorlásában másokat, s nem engedjük meg nekik azt sem, hogy a maguk jól felismerhető rekvizitumaival és akcióival háborgassák az utazóközönséget. Nem korlátozzuk őket az alkotmányos gondolkodás számára elfogadhatatlan mondanivalójuk kifejezésében, csupán szabályozzuk a kifejezés módját, a mondanivaló tartalmától függetlenül, mások egyenlő jogainak védelmében.

A társadalmi szerződés gondolata nem pusztán azért nem engedi meg az ellenszenves gondolkodás tiltását és büntetését, mert egy ilyen kivétel aligha egyeztethető össze a jogbiztonsággal. Mindenekelőtt azért, mert az alkotmányos demokrácia közös értékei senkinek sem garantálhatnak e gondolat szerint védelmet emberi méltósága, személyiségének, hovatartozásának „lényegi vonásai” számára egyesek kétségtelenül fájdalmat okozó gondolkodásával szemben.

POLYÁK GÁBOR

Úgy tűnik, a jogalkotó, bár nem mondott le végleg a gyűlöletbeszéd büntetőjogi tilalmának kiterjesztéséről, egyre inkább az alternatív szabályozási megoldásokat keresi. Ennek legismertebb bizonyítéka a Polgári törvénykönyvet módosító, előzetes normakontroll végett az Alkotmánybíróság elé utalt törvény, amely a személyhez fűződő jogok keretében oldaná meg a gyűlöletbeszéd szankcionálását. A kisebbségi ombudsman kapcsolódó javaslatában az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény módosításával szélesítené a gyűlöletbeszéd szembeni fellépés lehetőségét. A gyűlöletbeszédrel az Alkotmánybíróság először a 37/1992. (V. 26.) AB határozatban foglalkozott, amelyben – a polgári jogi eszközöket nevesítve – kifejezetten elismerte az alternatív szabályozási eszközök kialakításának lehetőségét. Ezek az eszközök szintén korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát, alkotmányosnak így akkor tekinthetők, ha a beavatkozási küszöbön és a korlátozás módjára – a jogsértő magatartással szemben kilátásba helyezett szankcióra – tekintettel szükségesek és arányosak. Ennek mérlegelése alapvetően azt a két kérdést veti fel, hogy lehetőség van-e a büntetőjoginál alacsonyabb mércéhez kötni a véleményszabadság korlátozását, és az érintett szankciók a büntetőjogi korlátozáshoz képest valóban a véleményszabadság kisebb korlátozását jelentik-e.

Gyűlöletkeltésre alkalmasnak talált az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) egy, a Magyar Rádióban 2003-ban elhangzott jegyzetet, és ezért a Magyar Rádióval szemben bírságot szabott ki. Egy újabb döntésében az ORTT az Echo TV „be-telefonálós” műsorával kapcsolatban állapította meg, hogy az – az elhangzott nézői vélemény, a megjelenő SMS-üzenetek, valamint a műsorvezetőnek a közléseket bátorító magatartása alapján – „alkalmas volt arra, hogy a politikusok, országgyűlési képviselők egy csoportjával, a kormánypárti oldalon tevékenykedő részével, sőt az érintett politikai oldalon állók összességével szemben gyűlöletet keltsen”. Büntetőeljárás egyik esetben sem indult. Az eljárás és a szankciókiszabás alapja mindkét esetben a médiatörvény, a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rttv.) volt, amely alapelvei között két rendelkezést is tartalmaz a gyűlöletbeszéd tilalmával kapcsolatban. Az Rttv. 3. § (2) bekezdésében kimondja egyrészt, hogy a műsorszolgáltató köteles tiszteletben tartani a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét, tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat, és nem lehet alkalmas a személyek, nemek, népek, nemzetek, a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet keltésére. Másrészt a 3. (2) bekezdésében rögzíti, hogy a műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség, sem bármely többség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére. Ezeknek az alapelveknek a megsértése a rádiós vagy televíziós műsorszolgáltatóval szembeni szankció alkalmazását alapozza meg: az ORTT a médiatörvényben meghatározott – az egyszerűség kedvéért közigazgatási jellegűnek tekinthető – egy vagy több médiajogi szankciót szab ki. Az ORTT határozata bíróság előtt a közigazgatási határozatok felülvizsgálatára vonatkozó szabályok szerint megtámadható.

A gyűlöletbeszéd tilalma nem csak a hazai szabályozásban része a média, illetve azon belül a televízió és a rádió szabályozásának. Az Európai Unió még hatályban lévő televíziós irányelve kötelezi a tagállamokat annak biztosítására, hogy a televíziós műsorszolgáltatások ne tartalmazzanak semmiféle gyűlöletre uszítást (*incitement to hatred*) faji, nemi, vallási vagy nemzetiségi alapon. Az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv ezt a tagállami kötelezettséget az úgynevezett lekérhető szolgáltatásokra is kiterjeszti. E kiterjesztés nem érinti az összes internetes szolgáltatást – az irányelv elfogadott szövege kifejezetten szűken határozza meg az *on-demand* szolgáltatások körét. Míg a két irányelv angol szövegváltozatában a tiltott magatartás leírása

lényegében szó szerint megegyezik, addig a magyar fordításban az új irányelv a *gyűlöletre uszítás* tilalma helyett a *gyűlöletkeltés* tilalmát tartalmazza; ennek jelentőségét az adja, hogy a médiatörvény hatályos rendelkezésével kapcsolatban az alkotmányossági vizsgálat egyik fő kérdése éppen az, hogy ez a két kifejezés ugyanazt a magatartást írja-e le. Mind a televíziós irányelv, mind az audiovizuális média-szolgáltatásokról szóló irányelv lehetővé teszi, hogy a más tagállamból érkező, gyűlöletkeltő tartalmakat megjelenítő szolgáltatások továbbközvetítését a fogadó ország ideiglenesen megtilthatja. A gyűlöletbeszéd így a véleményszabadság mellett a szolgáltatások szabad áramlásának korlátozását is megalapozza.

A jogharmonizációs kötelezettség speciális médiajogi előírások nélkül is teljesíthető, ha a jogrendszer egyébként tartalmaz a gyűlöletbeszéd tilalmára vonatkozó médiumfüggetlen – jellemzően büntetőjogi – eszközöket. Az angol vagy a német médiatörvény nem tartalmaz önálló rendelkezést a gyűlöletbeszéd tilalmára vonatkozóan, a francia médiahatóság ezzel szemben széles önálló hatáskörökkel rendelkezik az ilyen médiatartalmakkal kapcsolatban. Az önálló médiajogi tényállás kialakítását, illetve a médiahatósági hatáskör kiterjesztését az indokolhatja, hogy a médiajogi szankció alanya nem az a természetes személy, akitől a gyűlölködő közlés származik, hanem a műsorszolgáltató, amelynek a felelőssége a műsor egészére kiterjed, a – pénzbírsággal, a műsorszolgáltatás felfüggesztésével, sőt végső esetben a műsorszolgáltatási engedély visszavonásával járó – szankció pedig a műsorszolgáltatás jellegéhez igazodik. A médiajogi szankciók kiegészítik a gyűlöletbeszédrel szembeni büntetőjogi eszközöket, azaz adott esetben ugyanazon magatartás alapján párhuzamosan folyhat büntetőeljárás és médiahatósági (közigazgatási) eljárás.

Az Alkotmánybíróság vizsgálta a médiatörvény érintett rendelkezéseit, és azokat a Magyar Közlönyben jelentősége ellenére közzé nem tett 1006/B/2001. AB határozatban alkotmányosnak találta. A határozat sajnos illeszkedik az alkotmánybíráknak a médiával kapcsolatos legutóbbi döntéseikhez, leginkább abban, hogy érvelése korántsem meggyőző, sokkal inkább zavaros, és ellentmond a korábban kialakított alkotmányos mércéknek. A médiatörvény érintett rendelkezéseit a testület egyébként már a 46/2007. (VI. 27.) AB határozatban is vizsgálta, és nem találta megalapozottnak sem azt indítványt, amely az „alkotmányos rend” tartalmának bizonytalanságát, a jogbiztonságot sértő jellegét kifogásolta, sem azt, amely szerint az „emberi jogok” sérelme esetén a jogaiban sértett személy

kezdeményezése nélküli hatósági eljárás az önrendelkezési jogba ütközik. A határozat – álláspontom szerint erősen vitatható érvekkel – fenntartotta a jogalkalmazói gyakorlatban is komoly értelmezési nehézségeket okozó rendelkezéseket, sőt szélesítette is az ORTT szankcióalkalmazási mozgásterét, anélkül ugyanakkor, hogy segítette volna a rendelkezések alkotmányos tartalmának feltárását.

A médiatörvény 3. § (2) és (3) bekezdésével kapcsolatban a legfontosabb kérdés, hogy milyen esetekben teszi lehetővé a műsorszolgáltató tevékenységébe való beavatkozást. A Fővárosi Bíróság az ORTT idézett, a Magyar Rádiót elmarasztaló döntésének felülvizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy a médiatörvény szankció kiszabását alapozza meg akkor is, ha „a gyűlöletkeltés mint tényállási elem nem a veszélyeztetés intenzitásának magas fokával (*»clear and present danger«*), hanem azzal a hipotetikus elemmel párosul, amely az AB szerint büntetőjogilag nem szankcionálható, ám más jogágakban, így a »médiajogban« igen” (21.K.32822/2003/10). Ugyanebben az ügyben a Legfelsőbb Bíróság már azt állapította meg, hogy „nincs jogszabályi alapja azon alperesi érvelésnek, hogy az Rttv. 3. § (2) bekezdésének megsértését »csak kirívó és ellenséges érzelmek felkorbácsolására alkalmas tényállás alapján« lehetne megállapítani. Ez a túlzó, felfokozott értelmezés sem a jogszabályhely megfogalmazásából, sem a törvény egyéb rendelkezéseinek értelmezéséből nem vezethető le” (BH 2006. 270). Míg tehát az első fokon eljáró bíróság a médiatörvény értelmezésekor az Alkotmánybíróság vonatkozó gyakorlatából indult ki, addig a Legfelsőbb Bíróság meg sem próbálta a médiatörvény rendelkezését a gyűlöletbeszédrel kapcsolatos alkotmányjogi megfontolásokhoz igazítani. A konkrét ügyben az elsőfokú bíróság – és a Fővárosi Ítéletábróla – nem állapított meg jogsértést, a Legfelsőbb Bíróság szerint viszont a jegyzet közreadásával a Magyar Rádió megsértette a médiatörvényt. Az ellentétes eredményt hozó ítéletek abban azonban összhangban vannak, hogy a médiajogi szankciókat a „gyűlöletre uszítás” alá tartozó magatartásoknál szélesebb körben tartják alkalmazhatónak.

Mind a jogalkalmazói, mind az alkotmányossági értelmezés legfontosabb kérdése, hogy a „gyűlöletkeltésre alkalmas” kifejezés más magatartást ír-e le, mint a „gyűlöletre uszítás”. Gyűlöletkeltésre a közlés akkor is *alkalmas* lehet – és ezzel megalapozhatja médiajogi szankció kiszabását –, ha a gyűlöletkeltő hatást nem érte el. Gyűlöletre uszítás a 30/1992. (V. 26.) AB határozat szerint akkor valósul meg, ha „a csoport ellen felszított indulat fenyegeti a csoporthoz tartozók becsületét, méltóságát (szélsőséges esetben

életét is), megfélemlítéssel korlátozza őket más jogaik gyakorlásában is”. Az Alkotmánybíróságnak ez a 1992-es határozata és a 18/2004. (V. 25.) AB határozat szerint ugyanakkor a véleményszabadság alkotmányos korlátozását „a bűncselekményi tényállásba felvett hipotetikus (»alkalmas«) [...] visszacsatolás” is megalapozhatja. Ez alapján akkor sem állítható egyértelműen, hogy a gyűlöletkeltésre alkalmas és a gyűlöletre uszító magatartások nem esnek egybe, ha a Legfelsőbb Bíróság nem önmagában a hipotetikus visszacsatolást, kizárólag „a veszély, a sérelem bekövetkezése reális lehetőségét” (BH 2005. 46.) tartja elegendőnek a gyűlöletre uszítás megvalósulásához.

A 12/1999. (V. 21.) AB határozat viszont kifejezetten különbséget tesz az uszítás és a gyűlöletkeltés között: a határozat rögzíti, hogy „az Alkotmánybíróság a büntethetőség alkotmányos korlátját a gyűlöletre uszításban és nem általában a »gyűlölet keltésében« határozta meg”. E határozat szerint a „gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmények” büntetőjogi szankcionálása a véleményszabadság korlátozásának küszöbét leszállítja, azaz kiterjeszti olyan magatartásokra is, amelyek nem valószínűsíthetők uszítást. Az 1999-es határozatból az következik, hogy a „gyűlöletre uszítás” és a „gyűlöletkeltés” különböző magatartásokat ír le. Az alkotmánybírósági gyakorlat egésze – és ugyanígy a rendesbírósági gyakorlat – összességében nem ad egyértelmű választ arra, hogy a gyűlöletkeltés megfelel-e annak az alkotmányjogi mérceinek, amely alapján a gyűlöletre uszítás alkotmányosnak minősül.

Az Alkotmánybíróság a 46/2007. (VI. 27.) AB határozatban az értelmezési zavarokat nemhogy nem oldja fel, sokkal inkább fokozza azokat. Kifejezetten nem mondja ki ugyan, hogy a Büntető törvénykönyvben és a médiatörvényben szereplő különböző kifejezések ugyanazt a magatartást írják le, mégis összemossa a „gyűlöletre uszít” és a „gyűlöletkeltésre alkalmas” kifejezéseket. Különösen abból a mondatból, hogy „a gyűlöletkeltésnek – vagyis a gyűlöletre uszításnak – azonban még a büntetőjogi eszközökkel történő korlátozása sem minősül a véleménynyilvánítási szabadság szükségtelen és aránytalan korlátozásának”, ilyen értelmezés következik. Ezt a határozat más részei is megerősítik. Míután a 18/2004. (V. 25.) AB határozat részletesen elemzi az „uszít” és „izgat” szavak tartalma közötti különbséget, nehezen érthető a médiatörvénnyel kap-

csolatos nagyvonalúság. A határozat a médiatörvény érintett rendelkezésével kapcsolatban tehát megelégszik annak rögzítésével, hogy az a büntetőjogilag is szankcionált magatartással szembeni enyhébb, médiajogi fellépést tesz lehetővé. Mindebből az következne, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányos követelményként a médiajogi tényállás olyan értelmezését írja elő, amely szerint a médiatörvénynél kapcsolatban is a közösség elleni izgatással kapcsolatban kialakított mércét kell alapul venni. Ez azt jelentené, hogy a műsorszolgáltató magatartása is csak „egy bizonyos mérték fölött (*clear and present danger*) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását”. A határozat ilyen alkotmányos követelményt azonban nem fogalmaz meg, mindössze közvetve utal erre az értelmezésre az indokolásban.

A médiajogi és a büntetőjogi korlátozás azonos mércéhez kötése különösen élesen vetné fel azt a kérdést, hogy az ORTT kötve van-e a büntetőbíróság ítéletéhez, és mi történik abban az esetben, ha a műsorszolgáltatót anélkül marasztalják el hatósági eljárásban, hogy ugyanazt a magatartást a büntetőbíróság közösség elleni izgatásnak minősítette volna. Törvényi kötelezettsége az ORTT-nek nincs, lehetősége ugyanakkor van arra, hogy eljárását a büntetőbíróság határozatának megszületéséig felfüggeszse; az eddigi gyakorlat a hatósági döntést nem kötötte a büntetőeljárás befejezéséhez, sőt még csak megkezdéséhez sem.

Az Alkotmánybíróság szerint a médiatörvény rendelkezéséről az is megállapítható, hogy „a törvényalkotó szándéka – a nemzetközileg bevett normatív megoldásokba ágyazva – megfelelően körülhatárolt és kellően világos normatartalommal bír a gyűlöletkeltés tilalmának meghatározását illetően”. Ezt a megállapítást árnyalja, hogy 1999-ben a testület arra a következtetésre jutott, hogy „a gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmények” büntethetősége olyan határozatlan tartalmú magatartásra terjed ki, amely nem zárja ki a véleményszabadság önkényes korlátozásának lehetőségét. A két rendelkezés ugyan nem egyezik meg szó szerint, az alkotmánybírósági gyakorlat egésze, az itt felmerült értelmezési kérdések mégsem azt igazolják, hogy a jogalkalmazó a törvényből egyértelmű eligazítást kapna az egyes magatartások értékeléséhez.

Ezeknek az értelmezési problémáknak a súlyát jelentősen csökkenti, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányosnak találta a médiatörvénynek azt a rendelkezését is, amely médiajogi szankcióval fenyegeti

N ÉS NYILVÁNVALÓ VESZÉLY. LEHETŐSÉGET BIZTOSÍT ANNAK MÉRLEGELÉSÉRE IS, HOGY AZ ADOTT KÖZLÉS AZ ADOTT SZOLGÁLTATÁSBAN, AZ ADOTT IDŐPONTBAN, ADOTT NÉZETTSÉG MELLETT STB. MILYEN HATÁS KIVÁLTÁSÁRA LEHETETT ALKALMAS.

azt a műsorszolgáltatót, amelynek szolgáltatása valamely közösség megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére irányul. A határozat e rendelkezéssel kapcsolatban kifejezetten elismeri, hogy az a gyűlöletre uszítás szintjét el nem érő véleményközlések esetén is korlátozza a véleményszabadságot. Ez a rendelkezés a gyűlöletre uszításhoz képest nemcsak azért jelent alacsonyabb beavatkozási küszöböt, mert már a „faji szempontokon alapuló bemutatást” is jogsértőnek minősíti, hanem azért is, mert minden esetben elegendő, ha a műsorszolgáltatás a megnevezett eredmény elérésére „irányul”. Korántsem biztos, hogy a gyalázkodásra – a közösség megsértésére, kirekesztésére, elítélésére – irányuló műsorszolgáltatás e hatás elérésre alkalmas is, illetve hogy e hatást ténylegesen ki is váltja. Ugyanakkor a médiatörvény pontatlan megfogalmazása olyan értelmezést is lehetővé tesz, amely szerint médiajogi szankció csak akkor alkalmazható, ha a műsorszolgáltatás egésze, nem pedig egy-egy műsorszám irányul gyalázkodásra. Ilyen értelmezés mellett a rendelkezés gyakorlatilag alkalmazhatatlan, már csak azért is, mert a műsorszolgáltatás egészéről megalapozottan aligha lehet állást foglalni. Ezt a jogbiztonságot is érintő problémát az Alkotmánybíróság a határozatában nem vizsgálta.

Az Alkotmánybírósági határozat szerint „az egyének és a közösségek méltósága védelmében” a véleményszabadság médiajogi rendelkezésekkel akkor is korlátozható, ha ugyanazon magatartás büntetőjogi szankcióval fenyegetése alkotmánysértő lenne. A határozat e megállapítást nem a szükségességi-arányossági teszttel támasztja alá, mindössze annyit rögzít, hogy a médiatörvény vizsgált előírása „az Alkotmány értékrendjével, annak erősítésével összeegyeztethető, továbbá mások jogainak, a közösségek méltóságának a védelme érdekében szükségesnek tekinthető”. A véleményszabadság korlátozását vizsgáló határozatnak az ilyen, alkotmányjogi érvek helyett inkább egyéni meggyőződésekre alapozott indokolása meglepő. Amikor az Alkotmánybíróság a „társadalmilag káros tartalmakkal” szembeni hatósági fellépés mellett érvel, akkor szakít azzal a koncepcióval, hogy a „szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi”, és nem keresi azt a külső korlátot, amely a 30/1992. (V. 26.) AB határozat alapján alkotmányossá teheti a beavatkozást.

A határozatból a beavatkozási küszöb leszállításának két oka olvasható ki. Az egyik ok az, hogy a médiajogi szankciók enyhébbek a büntetőjogiaknál, ezért olyan esetben is alkalmazhatók, amikor a büntetőjogi korlátozás már aránytalanak minősül.

Az Alkotmánybíróság másik érve szerint „a szólás- szabadság egyéb megnyilvánulási formáihoz képest a médiában megjelenő véleményeknek sokszoros a hatása, rendkívül nagy a befolyása az emberek gondolkodására, a közvélemény formálására”.

A 30/1992. (V. 26.) AB határozat kifejezetten nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a jogalkotó a „közösségek méltóságát” a büntetőjogon kívüli eszközökkel is védje, sőt a határozatból az is kiolvasható, hogy a büntetőjogi korlátozás is lehet elvileg szélesebb annál, amit a gyűlöletre uszítás magában foglal. Bár a későbbi alkotmánybírósági gyakorlat ezzel kapcsolatban következetes álláspontot nem alakított ki – míg az Alkotmánybíróság a közösség elleni izgatás tényállásának minden szigorítását alkotmánysértőnek találta, addig más tényállások esetében egyértelműen alacsonyabb mércéhez kötötte a korlátozhatóságot –, nem eleve alkotmánysértő az a szabályozás, amely a *clear and present danger* mércéjénél enyhébb feltételeket támaszt a „közösségek méltósága” védelmében.

Annak megítélése, hogy a büntetőjogon kívüli korlátozás a büntetőjogi szankciónál enyhébben korlátozza-e a véleményszabadságot, korántsem egyszerű. A 1006/B/2001. AB határozatban az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a médiatörvény szankciói a büntetőjoghoz képest „enyhébb tilalmak”. Vitathatatlan, hogy a – leginkább a közigazgatási jog körébe tartozó – médiajogi szankciók az egyén, a közlő személyes szabadságát és életkörülményeit nem, illetve legfeljebb közvetve, a műsorszolgáltatóra kirótt szankciók következményein keresztül érintik. Alkalmasak azonban arra, hogy az egyes műsorszolgáltatókat akár végleg elhallgattassák. Meglehetősen széles mozgásteret hagy a törvény az ORTT-nek azzal, hogy lehetővé teszi a műsorszolgáltatási jogosultság megszüntetését földfelszíni műsorszórás esetén a második, úgynevezett írásbeli figyelmeztetés után, műsorszolgáltatási szerződéssel nem rendelkező – kábeles és műholdas – műsorszolgáltatásoknál pedig a műsortartalomra és műsorszerkezetre vonatkozó kötelezettségek ismételt súlyos megszegésének szankciójaként. Sem azt nem tisztázza a törvény, hogy írásbeli figyelmeztetést milyen jogsértésekkel szemben lehet alkalmazni, sem azt, hogy a műsortartalmi előírások megszegése mely esetekben minősül súlyosnak. A műsorszolgáltatók műsorszolgáltatói létét fenyegető szankciók a véleménynyilvánítás szabadságának, illetve a mediaszabadságnak nyilvánvalóan súlyos korlátozásai, alkalmazásuk feltételeit ráadásul a törvény nem határozza meg megfelelő, az önkényes jogalkalmazást kizáró egyértelműséggel. A véleményszabadság a „beszélő” létének megszüntetésé-

nél nagyobb mértékben aligha korlátozható. A műsorszolgáltatási jogosultság időleges felfüggesztése a véleménynyilvánítás szabadságával szintén közvetlenül kapcsolatos, a műsorszolgáltatóval szemben alkalmazható anyagi jellegű szankciók pedig a műsorközlésre rendelkezésre álló forrásokon keresztül érintik a véleményközlés lehetőségét. Ezen túl az egy-egy konkrét műsorszámmal szemben rendszeresen alkalmazott szankció az adott műsorszám megszűnéséhez vezethet. Önmagában tehát a szankció jogági elhelyezkedése nem szükségszerűen befolyásolja annak súlyát, a véleményszabadságra gyakorolt hatását. Ezt egyébként az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) a polgári jogi szankciókkal kapcsolatos gyakorlata is alátámasztja (*Bergens Tidende and Others v. Norway*, no. 26132/95, § 50, ECHR 2000-IV).

A média közönségre gyakorolt hatására mint a szabályozást legitimáló tényezőre az Alkotmánybíróság először 2007-ben hivatkozott. A strasbourgi Emberi Jogi Bíróság (EJEB) a Jersild-ügyben (*Jersild v. Denmark*, judgment of 23 September 1994, Series A no. 298) éppen a gyűlöletbeszéddel kapcsolatban utalt arra, hogy a televízió más médiumokhoz képest nagyobb aktualitással és meggyőző erővel rendelkezik. A médiahatás mint a véleményszabadságot korlátozó tényező azonban a gyűlöletbeszéddel kapcsolatban azért nem meggyőző érv, mert a nyilvánvaló és közvetlen veszély mércéjének magában kell foglalnia a közlést közvetítő médium sajátosságait is. Önmagában a televíziós megjelenés nem szükségszerűen jelent „rendkívül nagy” befolyást. Ennek általános érvényű, minden egyes televíziós közlésre kiterjedő megállapítása, legalábbis a médiarendszer mai fejlettsége mellett, túlzott leegyszerűsítés. Egy olyan médiumfüggetlen mérce, mint a közvetlen és nyilvánvaló veszély, lehetőséget biztosít annak mérlegelésére is, hogy az adott közlés az adott szolgáltatásban, az adott időpontban, adott nézettség mellett stb. milyen hatás kiváltására lehetett alkalmas. Az arányosság követelményének ez a mérlegelés sokkal jobban megfelel, mint a műsorszolgáltatásban megjelenő minden közlésre kiterjedő korlátozás.

Az Alkotmánybíróság összességében arra a következtetésre jutott, hogy a médiajogi szankciók olyan magatartásokra is alkalmazhatók, amely magatartások büntetőjogi fenyegetése alkotmány sértő lenne. Ennek rögzítése mellett nincs jelentősége annak, hogy a gyűlöletre uszító és a gyűlöletkeltésre alkalmas magatartások egybeesnek-e, és nehezen vitatható ezért az ORTT-nek az az Echo TV-t érintő, fent idézett határozatában kifejtett érvelése is, amely az alkotmánybírói határozat egészéből jut arra a következtetésre, hogy valamely közlés gyűlöletkel-

tesre alkalmas jellege független a közlés büntetőjogi megítélésétől.

Mivel álláspontom szerint a médiajogi szankció a véleményszabadságra gyakorolt hatását tekintve éppolyan súlyos következményekkel járhat, mint a büntetőjogi szankció, és az Alkotmánybíróság nem talált más meggyőző érvet sem a médiajogi korlátozás szélesebb körű alkalmazhatóságára, ezért aggasztosnak tartom a gyűlöletbeszéd önálló, a büntetőjogtól eltérő mércéhez igazodó médiajogi tényállásának fenntartását. Ez nem jelenti azt, hogy adott esetben ne lenne indokolt valamely uszító közléssel szemben sajátos médiajogi szankció alkalmazása, ez azonban úgy is garantálható lenne, ha a hatósági eljárást a médiatörvény a büntetőeljárás eredményéhez kötné.

KALTENBACH JENŐ

Ennek az írásnak – amint az remélhetőleg ki fog derülni – nem célja, hogy szaporítsa, az úgynevezett gyűlöletbeszédre adható, az utóbbi években napvilágot látott válaszok, javaslatok hosszú sorát. Meggyőződésem ugyanis, hogy úgyszólván minden alternatíva, amely e tárgyban egyáltalán szóba jöhet, már elhangzott. Aligha található olyan megoldás, amely érdemben különbözne az eddig megvitatott javaslatoktól és ezáltal közelebb vinne a végkifejlethez. Egyébként is – amint azt bizonyítani igyekszem – az eddigi vita zsákutcás volta nem a javasolt megoldások gyengeségeivel, hanem más okokkal magyarázható. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, a rend kedvéért felidézem e vita főbb elemeit.

A kiindulópont az volt és az ma is, hogy a jognak kell-e, szabad-e egyáltalán reagálnia a társadalom egyes csoportjai ellen irányuló, gyűlöletkeltésre alkalmas verbális incidensekre, vagy a szólásszabadság alkotmányos alapjoga lényegében mindenfajta negatív megnyilvánulást megengedhetőnek tart. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az a szinte abszurd következtetlenség sem a jogalkotót, sem a vitában megnyilvánulók többségét egyáltalán nem látszott/látszik zavarni, hogy a nonverbális „gyűlöletbeszéd” szinte a rendszerváltás óta szankcionált az úgynevezett önkényuralmi jelképek használatát büntető rendelkezés formájában, ennek összes, időnként komikus következményével együtt. Az azért kicsit furcsa, hogy öltönyben vígan lehet hangosan zsidózni, de azt horogkeresztes pólóban hallgatni nem.) A szólásszabadságot abszolutizáló felfogás szerint

az ilyen jelenségek ellen nem a jog, hanem a meggyőzés, a kommunikáció felhasználásával, a társadalom önvédelmi reflexeinek működtetésével kell válaszolni, és csak a legszélsőségesebb esetben szabad fellépni a közhatalom eszközével, mintegy *ultima ratio*ként. Az állami beavatkozás zsinórmértéke e szerint az amerikai igazságszolgáltatás által kifejlesztett „*clear and present danger*” elv, vagyis az a helyzet, amikor a verbális erőszak fizikaivá válása fenyeget. Ez persze félreértés, hiszen az amerikai gyakorlat – amint azt Szabó András megállapította – nem a gyűlöletbeszéd jogi kezelésére vonatkozik, hanem arra az esetre, amikor egy demonstráló (rasszista) tömeg ellen annak erőszakossá válása miatt az állami kényszer alkalmazhatóvá válik. Nem azért tehát, mert a tömeg rasszista jelszavakat skandál, hanem mert a tevőleges jogsértés közvetlenül fenyeget.

Lényegében ezt fogadta el, vagy legalábbis egy ehhez hasonló álláspontot a magyar bírói, illetve alkotmánybírósági gyakorlat is a Btk. 269. §-ához kapcsolódó több ítéletében, illetve határozatában. Ennek eredményeképpen, miután a *clear and present danger* megállapíthatósága, úgy tűnik, széles mérlegelési sávot hagy, és mert a magyar bírói attitűd e téren erősen tartózkodó, a Btk. említett szakasza gyakorlatilag alkalmazhatatlan. Ez indította aztán a helyzet feloldására irányuló jogi választ keresőket a cselekvésre, attól tartva, hogy az állami passzivitást kihasználva, illetve félreértve a szélsőséges megnyilvánulások a közbeszéd „normális” részévé válnak, ezáltal elvesztve elrettentő funkciójukat.

A jogi válasz hívei között – kissé leegyszerűsítve – az a vita tárgya, hogy szükséges-e, megengedhető-e a büntetőjogi válasz, vagy elég (sic!) a polgári jogi szankció intézményesítése. Érdekes módon ebben a vitában fel sem merül a két jogág társadalmi rendeltetése közötti különbség, az az elem, amely például az erről folyó svájci diskurzusban nagy hangsúlyt kapott. Arról van szó, hogy a büntető szankció represszív-preventív, a közösség (a társadalom) helytelenítő, elítélő értékítéletét fejezi ki, és mint ilyen, minőségileg különbözik a polgári jogi szankció alapvetően reparatív, ebből a szempontból „értéksemleges” jellegétől, vagyis e szankciók nem tetszés szerinti alternatívái egymásnak. Az állam, a jogrend a büntetés eszközével nem a gyűlölködő által sértett fél igényét juttatja érvényre, amely a polgári jogi szankció rendeltetése, hanem a közösséget, a társadalmi békét veszélyeztető jelenség ellen lép fel. Nem az a kérdés tehát, hogy a szólásszabadság korlátozására a pol-

gári jogi eszköz mintegy pótlékként, a büntetőjoggal kapcsolatos alkotmányossági aggályok miatt kerül szóba, hanem éppen ellenkezőleg, a büntetőjog alkalmazása éppen a fent említett különbség miatt szükséges. A jogrend itt tehát nem semleges, hanem maga is állást foglal, és egyértelművé teszi azt az értékvilágot, amely az alapjául szolgál.

Úgy tűnik, az sem játszott komoly szerepet, ami más ügyekben nagyon is hangsúlyt kap, tudniillik az „európai jogi tér”, vagyis az európai szervezetek (Európa Tanács, Európai Unió, EBESZ) és a „mértékadó” nemzeti jogrendszerek e tárgyban képviselt álláspontja. Ezekről röviden azt lehet mondani, hogy nagy egyértelműséggel a jogi, sőt dominánsan a büntetőjogi választ preferálják, szemben a szólásszabadság féttissel. Ez még az e tekintetben eléggé tartózkodó és inkább a polgári jogot preferáló brit jogrendszer-

A CIVIL TÁRSADALOMNAK KELL KEZDEMÉNYEZŐEN FELLÉPNI ÉS RÁBÍRNI A POLITIKÁT AZ ÉRTELMESES CSELEKVÉSRE. EHEZ AZONBAN MAGÁNAK A CIVILSZFÉRÁNAK IS KOMPROMISSZUMKÉPESNEK KELL LENNIE.

re is igaz, amely különösen az úgynevezett futballhuliganizmusra adott válaszként elfogadott jogszabályoknál jól nyomon követhető. Az európai szervezetek közül a legegységesebben az Európa Tanács Rasszizmus és Intolerancia Elleni Bizottsága (ECRI) fogalmaz. Hetes számú általános ajánlásának negyedik, büntetőjogi fejezetében büntetni rendel, egyebek mellett, minden nyilvános, erőszakra, megkülönböztetésre, gyűlöletkeltésre való izgatást (*incitement*), fenyegetést, inzultust vagy becsmérést (*defamation*). Mint ahogy a holokausztagadást és a fajfi felsőbbrendűség nyilvános hirdetését is. Ez ma tehát „európai standard”.

A fő kérdés és a fő feladat éppen ezért nem a sokadik megoldási javaslat kidolgozása, az intézményrendszer „közegellenállásának” kicselezése céljából, hanem a válasz megkeresése arra az alapkérdésre, hogy vajon mivel magyarázható ez az igen szokatlan disszonancia. Miért úszunk éppen itt szembe a fő európai áramlattal, amikor jellemzően oly előszeretettel vitetjük magunkat vele?

Az is egyfajta „hungarizmus”, ahogy a vitában részt vevők táborokba tömörülnek. A nyugati társadalmakban többé-kevésbé általános, hogy a „*hate speech*” vitában a liberálisnak és a szociáldemokratának tartott erők a jogi szankciót e jelenség elleni fellépés szerves részének tartják, vagyis fel sem merül az a nálunk gyakori álláspont, hogy a jogrend *helyett* a kommunikáció, a civil válasz kapjon elsőbbséget. Az természetes, hogy a mainstream politikai véleményformálók minden alkalmat megragadnak a demokratikus alapkonszenzus újbóli és újbóli megerősítéséhez, amelynek természetes velejárója min-

den szélsőség gyűlölködés, a társadalom békéjét varó jelenség elleni egyértelmű kiállítás. Ez azonban nem helyettesíti a jogi eszközt.

Ezzel szemben a nemzeti konzervatív oldal inkább hajlik arra, hogy e jelenséget bagatellizálja, a jogi, különösen a büntetőjogi szankcióval szemben inkább szeptikus legyen, ugyanakkor az ilyen jelenségekkel szembeni ellenérzései felől sohasem hagy kétséget.

Nálunk viszont, miközben a két fő politikai tábor és azok hívei között olyan mély a szakadék, hogy a konszolidált politikai dialógus helyett a közbeszéd inkább verbális polgárháborúra emlékeztet, ebben a kérdésben a nemzeti konzervatív (sőt a szélsőjobb) és a liberális oldal mértékadó ideológusainak pozíciója rendhagyó módon igen közel áll egymáshoz. (A motivációk persze nagyon is különböznek, de erről majd később.)

A magyarázat – megítélésem szerint – a demokratikus minimum, azaz a demokratikus alapkonszenzus hiányával magyarázható, amelynek megléte nélkül nem lehet közelebb kerülni egy a közösség által vallott alapértékeket illető „társadalmi szerződés”, paktum megkötéséhez. Enélkül azonban, amint azt a spanyol példa is mutatja, nem zárható le a múlt és nem képzelhető el a minden konszolidált demokrácia előfeltételül szolgáló társadalmi béke megteremtése sem. A gyűlöletbeszédéről szóló vita csak a fentiek fényében vizsgálható és érthető meg. (Ez az írás persze nem térhet ki a velünk együtt és tovább élő történelem – és különösen e történelmi események történetírói interpretációjára és ezen keresztül a köztudatba való beépülésére – mint a mai helyzetet magyarázó előzmények és okok ismertetésére, csupán jelezni szeretném, hogy az persze része a problémának.)

A konszenzushiány általános jelenségét a konkrét ügyre alkalmazva kétségtelen, hogy annak egyik oka az a tény, hogy míg a „modern” nyugati konzervativizmus a XX. század második felében lényegében átvette és magába olvasztotta a liberális demokrácia értékrendjének a téma szempontjából döntő részét, addig a közép-kelet-európai konzervativizmus többek között ebből a szempontból is megrekedt az 1945, de mindenképpen az 1968 előtti szinten. Ennek lényege, hogy az általa definiált „nemzeti érdek” előbbre való, mint az egyéni jogoknak a kozmopolita liberálisok által túldimenzionált doktrínája. (Ennek kétségkívül szélsőséges, de nagyon kifejező megnyilvánulása volt, amikor 2001-ben kisebbségi ombudsmanként betérjesztett első „nem hivatalos”, az egyenlő bánásmódról szóló törvénytervezetem emberi jogi bizottsági vitájában megszólalt MIÉP-es egyházszolga azt „magyarellenes összees-

küvésnek” minősítette.) A következménye pedig az, hogy elegendőnek tartja a jogrendben hagyományosan meglévő alkotmányos deklaratív tiltásokat, de nem szorgalmazza az azokat megsértő magatartások hatékony szankcionálásának lehetővé tételét.

A liberálisok – a mai nyugati mintát alapul véve első pillantásra talán meglepő, bár klasszikus (ős) liberális módon – szintén idegenkednek különösen a büntetőjogi szankcióktól, és azt a szólásszabadság szinte korlátlanok tételezésével igyekeznek megindokolni, a korábban leírt amerikai felfogásra hivatkozva.

Tekintsünk most el annak elemzésétől, hogy ami működőképes az amerikai viszonyok között, az finoman szólva sem feltétlenül az nálunk. Az analógia megalapozottsága legalábbis erősen kétséges.

Azt hiszem, a valódi indok nem is ez. Valójában attól tartanak – és itt érünk vissza az alapkonszenzus hiányához –, hogy a büntető szankció amolyan Pandora szelencéje jelenséggént kiszabadítaná a korábbi korokból jól ismert etatista, elnyomó gondolat-rendőrségi szellemeket és visszaállna a magyar történelemből jól ismert igazságszolgáltatási attitűd. A büntetőjog „bunkója” avatatlanok kezében éppen nem oda sújtana, ahová a jogalkotó szánta. Nem a szabadság ellenségei, hanem a barátai hátán csattan. Ez a félelem sajnos nem alaptalan. Amikor a demokratikus alapkonszenzus hiányáról, illetve annak szükségességéről beszéltem, azt nemcsak a szűkebb értelemben vett politikai szférára értettem, hanem az egész állami intézményrendszerre. Nem létezik olyan jogrendszer, jogi szabályozás, jogintézmény, amelynek alkalmazása ne függne annak az intézményrendszernek az értékrendjétől, amely az alkalmazására felhatalmazást kapott (a Legfelsőbb Bíróság és az Alkotmánybíróság vonatkozó ítéleteinél aligha kell jobb bizonyíték ennek alátámasztására). Másképp fogalmazva: a jogszabály szövege által közvetített értékvilág és az azt alkalmazó közeg értékrendje közötti (súlyos) konfliktus esetén igen nagy a veszély, hogy az utóbbi lép az előbbi helyébe. Könyvtári irodalma van annak, hogy például a bíró személyisége, meggyőződése milyen hatással van az általa szolgáltatott igazság (jog) tartalmára.

Az erre a helyzetre javasolt liberális terápia, hogy tudniillik ne a jog útján keressük a megoldást (vagy ha igen, akkor maradjunk a kártérítésnél), hanem a civilszféra akciói, a társadalom önvédelmi reflexei hatékony működtetése az igazi orvosság, nem csupán naiv, de hibás logikát is követ. Ezeknek az akcióknak a sikeressége ugyanis ugyanazon múlik, amin a jogi szabályozásé, vagyis a már említett alapkonszenzus meglétén. Ha ez nincs meg a közszférában, a közgondolkodásban, s emiatt nem

működőképes a jogi út, akkor erősen feltételezhető, hogy ugyanez akadályozza a civil megoldás sikerességét is.

Nincs más lehetőség, mint azt a modellt követni, amelyet a nyugati társadalmak már megvalósítottak, és amelynek a lényege a köz- és a civilszféra összehangolt, egymást kiegészítő és nem egymást kizáró intézményrendszerének együttes működtetése. Így juthatunk el a demokratikus alapkonszenzushoz, a korábban említett társadalmi szerződés megkötéséhez. Szerencsés esetben maga a politika lép fel kezdeményezőleg, játssza a motor szerepét. Ebben az esetben gyorsabb haladásra lehet számítani. Kevésbé szerencsés esetben – attól tartok, nálunk ez a helyzet – a politikai megosztottság lehetetlenné tesz minden általános, az egész establishmentre kiterjedő, vagy (ami még sokkal fontosabb lenne) a széles nyilvánosságot megmozgató akciót. Ilyenkor nem marad más hátra, a civil társadalomnak kell kezdeményezően fellépni és rábírnai a politikát az értelmes cselekvésre. Ehhez azonban magának a civilszférának is kompromisszumképesnek kell lennie, ha nem akar a politika sorsára jutni. Tapasztalataim szerint – nem utolsósorban éppen a politikai befolyás miatt – az egység tekintetében a civil társadalom sem áll sokkal jobban, mint a politika. Ehhez járul hozzá, hogy ma a civil világ az államtól való atavisztikus félelmében mindent „belülről” akar megoldani, vagyis az állami intézményekben nem potenciális szövetségest, hanem sokkal inkább ellenfelet (ellenséget?) lát, s emiatt akciói gyakran eleve kudarcra vannak ítélve. Az ezektől a görcsöktől való megszabadulás kétségkívül hosszabb és göröngyösebb utat jelent, de ezen legalább lehet haladni, ami a mostani egy helyben topogásnál mégis jobbnak látszik.

SZILÁGYI-GÁL MIHÁLY

Egy korábbi, *Hogyan út a szó? Egy erkölcsfilozófiai megfontolás a gyűlöletbeszédről* című, a 2000 folyóiratban 2005-ben megjelent írásomban a gyűlöletbeszédnek minősíthető tartalmak morális tesztjével kapcsolatban többek között három állítást tettem. Fő megállapításom az volt, hogy az uszító, félelmet keltő kijelentéseknek és jelképhasználatoknak az a kérdés az etikai tesztje, hogy szándékosan uszító, félelmet keltő szándékkal használják-e őket egy adott esetben. Eszerint az etikai elszámoltathatóság alap-

szempontja a kijelentés szándékoltságában keresendő, nem pedig annak lehetséges vagy akár tényleges következményeiben, hiszen bármilyen kijelentés vagy jelkép felkeltheti valakiben a fenyegetettség érzését, ha ő maga olyan sajátos jelentéseket társít ehhez, amelyek alapján ez az érzés számára indokolt. Továbbá azt állítottam, hogy ha az előző tételt elfogadjuk, akkor a gyűlölködő megnyilvánulás módja, vagyis annak verbális vagy tettleges volta mellékes, hiszen az etikai teszt a szándék meglétét vizsgálja, nem pedig egy kijelentés eszközeit vagy annak teljesen esetlegesen alakuló következményeit. Végül azt állítottam, hogy mind a korlátozási megoldások, amelyek az uszítás erős szankciói mellett kiállva, különböző nézetek és kifejezések önkényes tartalmi rangsorolásainak csapdájába esnek, mind pedig a szólásszabadságot radikálisan védő megoldások, amelyek teljesen lemondanak bármilyen kijelentés fenyegető vagy nem fenyegető tartalmának értékeléséről, elégtelen erkölcsfilozófiai előfeltevéseken alapulnak, ugyanis mindkét megoldástípus a felelősség következményetikai számonkérésének lehetőségét vizsgálja ahelyett, hogy a megnyilvánulások tényleges szándékháttérét vizsgálná. Úgy érveltem, hogy az etikai mérlegelés szempontjából mélyrehatóbb teszt a félelmet keltő tartalmak szándékait figyelembe venni, mint azok lehetséges hatását, mert a szándékolt jelentés számon kérhető, ezzel szemben a kifejezésmód lehetséges olvasatai, vagyis következményei erkölcsfilozófiai szempontból esetlegesek. Tehát bárki bármitől érezheti magát veszélyeztetve, akkor is, ha az adott érzelmi kárt vagy fenyegetettséget kiváltó megnyilvánulás mögött nem volt ilyen szándék. A következmény tehát csak az okozott kárt tanúsíthatja, az erkölcsi felelősség pedig a szándékban keresendő.

Úgy gondolom, hogy korábbi gondolatmenetem nem volt érzékeny a fenyegetőnek minősíthető tartalom jelentése és kimondásának szándéka közötti egyik alapvető különbség iránt. Ennek belátásához elég, ha a magyar alkotmányos elvvé minősült „*clear and present danger*” (nyilvánvaló és közvetlen veszély) korábbi szövegében is felidézett tesztjét veszem ismét alapul. Oliver Wendell Holmes amerikai bírónak először az 1919-es Schenk-ügyben kifejtett, majd az esetjogban finomított megfogalmazása szerint csak akkor lehet a szólásszabadságot alkotmányosan korlátozni, ha az elhangzott szavak eredményeként közvetlen és jelenvaló veszélyhelyzet alakul ki – Holmes példája szerint akkor, ha egy zsúfolásig megtelt színház nézőterén valaki alaptalanul elkiáltja magát: tűz! Ebből a hipotetikus példából és a ráépülő elvből kiderül, hogy egy adott jelentés okozta veszély nem függ kimon-

dásának szándékától. A fenyegetés etikai tesztje hát nem merülhet ki az uszító kijelentést kimondó személy szándékának vizsgálatában: azt is mérlegelni kell, hogy egy adott kijelentés vagy tárgy jelkép hordoz-e az adott környezetben olyan jelentést, amely akkor is veszélyt jelenthet egyes emberek számára, ha a megnyilvánulás háttérében nem volt ilyen szándék. Korábbi írásomban ezt a vonulatot figyelmen kívül hagytam. A továbbiakban ennek az összefüggésnek az etikai jelentőségét próbálom megmagyarázni.

Az elhangzott szavak vagy a felmutatott jelképek annak függvényében kérhetők számon attól, aki használta őket, hogy az illető milyen mértékben lehetett tudatában szavai vagy jelképei lehetséges következményeinek. De maga a kár (ami lehet a fenyegetettség megalapozott érzése is), amelyet e tartalom használata okozhat, önmagában véve nem függ a kár lehetőségét megalapozó szándéktól. Ebből következik, hogy igenis lehetséges – adott esetben egy konkrét politikai közösségen belül – olyan szókészlet vagy szimbólumtár, amely a közösség egyes csoportjai számára objektív veszélyt hordozó jelentéseket tartalmaz; használatuk morális következményei ugyanis nem csak az azokat használók szándékaitól függnék. Egy ilyen jelképesen értett szótár, amely a közösség történetében felhalmozódott emlékeken alapszik, elválasztható és elválasztandó a benne található szavakat és szimbólumokat használó egyének felelősségétől egy konkrét helyzetben.

Nézzük meg ezt közelebbről! Egy közösség történetében lehetségesek olyan jelentések, amelyek akkor is valamilyen konkrét érzelmi töltetet hordoznak, ha ezeket az őket használó személy nem ismeri. A horogkereszt nem azért idézi fel a náciizmus emlékét egy adott kulturális közegben, mert az, aki használja, ismeri konkrét jelentését. Hanem mert világosan utal valamire, ami fizikai veszélyeztetéssel és akár megsemmisítéssel fenyeget, hiszen a közösség konkrét történelmi referenciáira épül. Valaki tájékozatlanul is használhat szimbólumokat, amelyek valamely környezetben a veszély érzését keltik. Márpedig a veszélyérzés nem attól megalapozott, hogy az, aki fenyegetően nyilvánul meg, tudatában van annak, hogy megnyilvánulása veszélyérzést kelthet, illetve hogy a veszély érzését szándékozza kiváltani. Ő lehet mégoly ártatlan, a szavai mégsem ártatlanok. Szavak és jelképek természetesen nem lehetnek bűnösök, de azok, akik egy jól körülhatárolt értelemben már használták, azok lehettek, és bűnük a

közösség történetében nem választható el azoktól a szavaktól vagy szimbólumoktól, amelyek valamikor e bűnökkel összekapcsolódtak.

Miért fontos ez az elég kézenfekvő megkülönböztetés? Azért, mert rámutat arra, hogy egyes szavaknak és szimbólumoknak némely közösségben egyedi története lehet. És bár a szavak – mondjuk így – egyenjogúak, akárcsak használóik abban, hogy használhatják őket, maguk a szavak is különböző múlt-ra néznek vissza. Nemrégiben egy német betelefonálós műsorban a műsorvezető azzal a mondattal vizsgáltta az egyik betelefonálót, aki nehéz munkájáról panaszkodott, hogy „Arbeit macht frei” (a munka szabaddá tesz), vagyis az auschwitz-i tábor bejárata fölé elhelyezett hírhedt feliratot idézte, amellyel a

haláltábor hajdani körültekintő szervezése az agyon-dolgoztatásra és meggyilkolásra érkező deportáltak csititgatta a rádöbbenés utolsó pillanataig. (Az esetről az *Élet és Irodalom* is beszámolt, lásd *Hírek a schengeni térségből*, 2008. február 15.) Valószínűtlen, hogy a műsorvezető nem tudta, hol és miért fordul elő ez a mondat, egyszer s mindenkorra irányt szabva egy amúgy patetikusan idealista kijelentésnek. Az is valószínűtlen, hogy ezzel a mondattal szándékosan a tömeggyilkosságok szörnyű emlékét akarta volna felidézni. Ez bizonyára még akkor is értelmetlen lett volna, ha az illető éppenséggel náci szimpatizáns. Csak kimondott egy mondatot, amely önmagában teljesen ártatlan lehetne, ha jelentése nem lenne már foglalt, akárcsak az árpád-sávós zászlóé. A műsorvezetőt menesztették állásából. A felmentés alapja nem a fatális megfogalmazás szándéka volt, hanem a mondat „foglalt”, beláthatatlan ideig bemocskolt jelentése, a mondaté, amelyet már nem lehet anélkül használni, hogy egykori alkalmazása ne kísérné árnyékként.

Ennél gyakrabban előforduló probléma az Egyesült Államokban a keresztégetés. Legutóbb, 2003-ban a Virginia kontra Black ügyben döntött a Legfelső Bíróság arról, hogy az afroamerikaiak által sűrűn lakott területeken történő keresztégetés mint szimbolikus beszéd mennyiben tekinthető fenyegetésnek. A Legfelső Bíróság 7:2 arányú döntésében bár alkotmányellenesnek nyilvánította a virginiai szabályozást, leszögezte: a „valódi fenyegetést” tartalmazó kijelentések nem élvezik az első alkotmánykiegészítés védelmét. Az állam ebben az esetben csak akkor büntetheti a megfélemlítő beszédet, ha az nagyon nagy valószínűséggel testi épséget sértő cselekményeket vagy félelmet eredményez. Kizá-

rólág Clarence Thomas, az egyetlen afroamerikai bíró érvelt különvéleményében amellett, hogy általános kivételként kellene kezelni az égő keresztet. Thomas bíró szerint azért nem illeti meg a kereszteteket az első kiegészítés védelme, mert az az afroamerikaiak számára az ellenük irányuló nyilvánvaló, történelmileg jól ismert fenyegetésnek tekinthető.

Miről tanúskodnak ezek a példák? Arról, hogy a liberális demokrácia jogállamának tartalmi értékelésektől mentesnek szánt etikája, amelyből a szólásszabadság pártatlan védelmének alapelve is származik, nehezen tud számot vetni egy fontos árnyalattal, a „foglalt” jelentés, vagyis az egyes szavak és szimbólumok saját történetéből származó többletjelentés dilemmájával. Ez a dilemma így szól: hogyan lehet a jogállam a szólásszabadság őrzőjeként minden szó használatával szemben egyformán igazságos, ha egyes szavak mégis mást jelentenek a politikai közösség történetében, mint a többi szó? Akkor marad igazságos, ha ezeket a szavakat ugyanúgy használja, mint a többi, vagy akkor, ha vállalja, hogy másként viszonyuljon hozzájuk? A kérdésre nincs átfogó válaszom. Ám úgy gondolom, hogy a félelemkeltően kirekesztő társadalmi jelenségek jelképei világosan elválaszthatók a szándék és a következmény esetlegességeitől: a lényeg számot vetni a ténnyel, hogy a politikai közösség történelmi emlékezetében és a szociokulturális különbségekben adott kontextusok (ilyenek mindig vannak) a félelemkeltés örök kelléktáiraiként bármikor felhasználhatók polgártársaink ellen.

A dilemma viszonylag könnyen megoldható azokban az esetekben, amikor a verbális vagy önkényuralmi jelképek használatában – ismét Holmesra utalva – a veszély nyilvánvaló és azonnali (*clear and present danger*). Bár a nyilvánvaló és azonnali veszély megállapítása is viszonylag ritkán, csakis azokban az esetekben egyértelmű, amikor a kifejezés konkrét és azonnali fizikai fenyegetéssel társul, a *clear and present danger* megléte bizonyos esetekben mégis egyértelművé tehető. Ehhez két elemnek kell nyilvánvalóan és egyidejűleg megvalósulnia: egy világos jelentésnek (fenyegető, kirekesztő jelszavak és szimbólumok nyilvános felvonultatása) és egy ehhez kapcsolódó fizikai megnyilvánulásnak (például felvonulás vagy zászlóégetés). Ha például egy adott jelképrendszerrel felvonuló csoport ismételt fenyeget egy általa világosan körülírt vagy megnevezett társadalmi csoportot (ahogyan a Magyar Gárda a romákkal teszi), akkor ezek a jelképek (ruházat, jelvények, zászlók stb.) és a felvonultatásuk fizikai körülményei egyértelműen összekapcsolódnak a kirekesztő, fenyegető üzenettel. De mi is az, ami ebben az esetben valójában fenyegető? A kérdés megválaszo-

lása végett különbséget teszek a véleménynyilvánítás és a fizikai fenyegettetés között.

A fenyegető, félelemkeltő akció alapvetően más, mint a nyilvánosan kimondott vagy leírt szó. Míg a szólásszabadság lényege szerint a közös társadalmi fórum elvi alapját nyújtja, amelyen a különböző álláspontok, értékek és hitek egymással szemben megmérettetnek, egyaránt vállalva önmagukat és a többiekkel való érvcsatát, addig a fenyegető jelszavakkal és jelképekkel való felvonulás nem szópárbaj, hanem nyílt támadás: nem különböző látásmódok ütköztetését példázza, hanem a szó szerint vehető üteget magát. A szólásszabadság híveként azt hozhatnám fel ezzel az érveléssel szemben, hogy ha van lehetőség elmentésére, ellenakciókra, akkor a nyilvános tér mint a különböző nézetek fóruma mégis betöltheti demokratikus szerepét, tehát a fenyegető jelképekkel történő felvonulás ugyanúgy része a demokratikus önkifejezésnek, mint bármely más nyílt téri akció. Ám ez az ellenvetés azért nem állja meg a helyét, mert a nemcsak kifejezésekben megnyilvánuló, hanem fizikailag is megszervezett nyílt téri fenyegetés nem hagy időt azonnali védekezésre.

Kivétel a 2007 novemberében Prágában lezajlott összecsapás: az 1938. november 9-i németországi zsidóellenes pogromra, a kristályéjszakára emlékező német és cseh neonácikát Prága kikergette a városból. Ám ez a történet is azt mutatja, hogy azonnali, helyszíni, erőteljes ellenakció hiányában a félelemkeltő megnyilvánulások fizikai körülményei azonnali veszélyt jelentenek emberekre, mert ha egy ellenérekelt sokaság nincs jelen, akkor nincs idő azonnali önvédelemre. Ezért kell az önkifejezésnek ezt a formáját megkülönböztetni a nézeteket nem fizikai erőszakkal kifejező más megnyilvánulásoktól, amelyek időt és fizikai lehetőséget hagynak a jelképesen megtámadottaknak az önvédelemre. Ezért gondolom, hogy az önkényuralmi jelképekkel történő felvonulás nem tekinthető a szabadon használt szó értelmében vett szabad kifejezésnek, hanem támadás a társadalom ellen, és mint ilyen, betiltható és betiltandó.

A tiltás etikai dilemmájának nehezebben kezelhető esettartományába tartoznak a szavak, illetve jelképek azonnali fizikai veszélyeztetés nélküli alkalmazásai. A jogállam erkölcsfilozófiai és jogfilozófiai alapjai ezen a ponton kerülnek szembe legélesebben a tartalom iránti érzékenység már említett dilemmájával: akkor vagyunk igazságosak, ha nem teszünk különbséget a nyilvánosan megjelenő nézetek szótára és jelképrendszere között, vagy akkor vagyunk igazságosak, ha különbséget teszünk? Nincs egyértelmű válaszom erre a kérdésre, csak az, amit a tartalmi mérlegelés finom munkájáról az eddigiekben állítottam.

Gondolatmenetemet így összegzem: valamely politikai közösség emlékezetében lehetnek olyan topozok, amelyek fenyegető felidézése a közösség egyes tagjaiban jogos félelmet kelthet. Ezek a félelemkeltő kollektív emlékek akkor is fenyegetően hathatnak egyesekre, ha valaki éppenséggel nem fenyegető szándékkal használja őket. A társadalom jól körülhatárolt csoportjaival szemben megjelenő fenyegető jelenségek láttán a jogállam nem mondhat le a történelmi és szociokulturális kontextusok figyelembevételéről. Vagy ha mégis lemond, akkor meg kell mutatnia, hogy miként védi meg a területén mindazokat, akiket a történelmi emlékezetnek és az egyéni vagy kulturális sajátosságnak, a támadók által mindig is érthetően jelzett kontextusaiban fenyegetnek. Ha a kirekesztő és a kirekesztett figyelembe veszi a fenyegetés kontextusait, akkor a jogállam sem térhet ki a kontextus figyelembevétele elől. Végezetül utalok Erardo Rautenbergre, Brandenburg főügyészére, aki a Die Zeit 2008. május 8-i számában megjelent interjújában kifejtette: annak ismeretében kell cselekednünk, hogy jelenleg Németországban az uszító megnyilvánulások természete szélsőjobboldali. Ezt olvasva arra gondoltam, hogy ez Magyarországon is így van.

MOLNÁR PÉTER

A Fundamentum körkérdése jó lehetőség arra, hogy tizenhat évvel az Alkotmánybíróság e tárgyban született első döntése után újra átgondoljuk, mi a gyűlöletbeszéd lehető leghatékonyabb ellenszere. A gyűlölködő közlések visszaszorítására tett erőfeszítések az elmúlt bő másfél évtizedben elsősorban a büntetőjogi tilalom kiszélesítésére irányultak, és az ezzel kapcsolatos érvek és ellenérvek mérlegelése töltötte ki a gyűlöletbeszédre szóló nyilvános vitát. Ez annyiban érthető, hogy a rasszista, homofób és más gyűlölködő kifejezések a legalapvetőbb humánus normákat veszik semmibe, és mélyen sértően felidéznek az elmúlt évszázad jóvátehetetlen eseményeit. Ha egy Magyarországon élő holokauszt túlélő vagy bárki más, aki gyalázatosnak és megengedhetetlennek tartja az emberek bármiféle hátrányos megkülönböztetését, személyesen megtapasztalva a magyar történelem borzalmaival, vagy akár arról csak közvetett tudással rendelkezve, a gyűlöletbeszéd büntetőjogi tilalmát sürgeti, akkor véleménye a legkomolyabb megfontolást igényli. Az együttérzésből is fakadó mérlegelés részeként azonban azt is reálisan fel

kell mérnünk, hogy hova vezettek az elmúlt tizenhat év kísérletei a gyűlöletbeszéd szűkre szabott tilalmának szigorítására. Hatékonyabbá vált-e a Magyar Köztársaság nyilvános szféráját mérgező gyűlölködéssel szembeni fellépés? Jól használtuk-e fel az erre a célra szánt forrásokat? Elég energiát, időt és pénzt fordítottunk-e a gyűlöletkeltés visszaszorítására?

2008 februárjában már csak egy párt szavazta meg a Büntető törvénykönyv legutóbbi, a gyűlöletbeszédet annak tartalma alapján tiltó módosítását. Az új rendelkezés a korábban háromszor is alkotmányellenesnek ítélt hasonló szabályozásoknál nagyobb mértékben korlátozta volna a szólásszabadságot. Mindez már önmagában is azt mutatta, hogy a szélesebb körű büntetőjogi tilalom lehetőségének keresése zsákutcába vezetett. Nem sok kétség férhetett ahhoz, hogy a köztársasági elnök előzetes normakontrollt kezdeményez. Így is történt, s az Alkotmánybíróság, szintén a várakozásoknak megfelelően, az alaptörvénnyel ellentétesnek ítélte a Btk. módosítását.

E ponton hangsúlyozni kell: nem arról van szó, hogy a szólásszabadságot védők ne tartanák alapvetően fontosnak a gyűlöletbeszéd elleni fellépést. A kérdés az, hogy mely lépések lehetnek valóban hatékonyak, mi vezethet a gyűlölködés elleni eszközrendszer erősödéséhez, és milyen, esetleg csak látszólag célszerű lépések gyengíthetik azt. A szólásszabadság védelme a gyűlöletbeszédrel kapcsolatban abból a felismerésből is fakad, hogy eredményesebben szállhatunk szembe a gyűlölködéssel, ha ellenállunk a tiltás kísértésének.

A szólásszabadságjog legnehezebb kérdése a gyűlölködés szabályozása. Minden humánusan érző és gondolkodó ember ösztönösen tiltaná a gyűlöletkeltést, és ösztönös egyetértéssel fogadja a gyűlöletkeltők elítélését. De fel kell ismernünk, hogy a tiltás kísértésének engedni csak látszólag óvatos, valójában veszélyes választás.

A szólásszabadság védelme a gyűlöletbeszéd visszaszorítására irányuló tartalmi alapú tilalommal szemben nem a gyűlölködő közlések védelmét, hanem a nem gyűlöletkeltő véleménynyilvánítások szabadságának megóvását célozza. A tartalmi alapú tiltással könnyű visszaélni. Ha a szólást tartalma szerint lehet korlátozni, akkor nincs szólásszabadság. Akkor hatalmi helyzetben lévő társadalmi csoportok őket bíráló vagy csak általuk felháborító tartott kifejezéseket tilthatnak, vagy éppen a mélyen gyökerező előítéletektől sújtott kisebbségek véleménynyilvánítási szabadságát korlátozhatják.

Az óvatosabb hozzáállás nem tartalmi alapon, hanem a közlés következménye, közvetlen veszélyhelyzetet kiváltó volta alapján korlátozza a gyűlölkö-

dő beszédet. Az ilyen következményalapú büntetőjogi szabályozással kevésbé lehet visszaélni, viszont módot ad a közvetlenül veszélyes gyűlöletkeltő közlések korlátozására.

A gyűlöletbeszéd elleni fellépés gyengesége részben abból adódik, hogy olyan esetekben sem indul eljárás, amikor a gyűlölködés az erőszak közvetlen veszélyét eredményezi. Ebből fakad az a gyakran hallható téves nézet, hogy Magyarországon nincs a gyűlöletbeszédrel szemben alkalmazható jogi eszköz. Valójában két jogi lehetőség is nyitva áll. Az egyik a gyűlöletkeltésnek a médiatörvénybe foglalt tilalma, amelynek alapján bárki az Országos Rádió és Televízió Testület eljárását kezdeményezheti az általa gyűlölködőnek tartott műsor miatt. Ez a szólásszabadság médiaspecifikus korlátozása, csak a nyilvános szféra egy részére, a rádió- és televízió-műsorokra vonatkozik, a büntetőjogi jogkövetkezményeknél sokkal enyhébb, médiajogi szankciókkal. Mivel tartalmi alapon tiltja a különböző közösségeket sértő, illetve a gyűlöletkeltő műsorokat, ez a szabályozás is könnyen önkényes korlátozáshoz vezethet. Alkotmányos alkalmazása arányosságot, tárgyyszerűséget és a törvény előtti egyenlőség elvének tiszteletben tartását igényli.

A médiajogon kívül az uszítást a Btk. is tiltja annak az Alkotmánybíróság és arra épülően más bíróságok által kimunkált értelmében, tehát amikor a gyűlölködés az erőszak közvetlen veszélyét váltja ki. A stadionrasszizmus mellett a 2007-ben és a 2008-ban tartott megleghívonulás uszító kifejezésekkel kísért gyalázatos, erőszakot is alkalmazó megzavarása említhető példaként olyan gyűlöletkeltésre, amikor megvalósul az uszítás bűncselekménye. Miért nem jár büntetőjogi következménnyel az ilyen uszító gyűlölködés? Ez a kérdés a gyűlöletbeszéd jelenségének gyökeréhez vezet. Olyan társadalomban, ahol az előítéletek elutasítása nem eléggé egyértelmű és az ellenük való fellépés nem eléggé aktív, a hatóságok vonakodnak alkalmazni a legszűkebb büntetőjogi szabályozást is. Feltehetően nem lenne ez másként a tartalmi alapú büntetőjogi tiltás esetén sem, de az több lehetőséget adna a diszkriminatív, éppen a kisebbségekkel szemben érvényesülő jogalkalmazásra.

A gyűlöletbeszéd elleni tevékeny fellépést segíthetné a személyiségi jogi perindítás lehetővé tétele azok számára, akik a gyalázkodás által támadott csoporthoz tartoznak, de személyesen nem beazonosítható célpontjai a gyűlölködésnek. A Polgári

törvénykönyv ez irányú, 2007 októberében elfogadott módosítását azonban az alaptörvénnyel ellentétesnek ítélte az Alkotmánybíróság. Az e törvényjavaslat ügyében is előzetes normakontrollt kezdeményező köztársasági elnök kifogásait is figyelembe véve dolgozott ki újabb, közös javaslatot a Helsinki Bizottság, a TASZ és a NEKI. [Ezt a javaslatot Jogvédő rovatunkban közöljük – *a szerk.*]

Látszólag a tartalomalapú büntetőjogi tilalom a könnyebb választás. Kényelmes lenne az államra bízni, hogy tegye helyére a gyűlölködést a büntetőjog eszközeivel. De a szabályozás csak akkor működik, ha maga a társadalom is elítéli a rasszizmust és a hasonló visszataszító nézeteket. A gyűlöletbeszéd jogi kezelését nehezíti, szinte lehetetlenné teszi az a paradoxon, hogy minél veszélyesebbnek látszik a gyűlöletbeszéd egy országban az egyenlő jogokat biztosító alkotmányos demokrácia kultúrájának és az ezt érvényesítő jogállami intézményrendszernek a fejletlensége miatt, azaz minél szükségesebbnek tűnik a gyűlöletbeszéd tartalmi alapon való tiltása, annál nagyobb a valószínűsége a szabályozással való visszaélésnek. Ha egy politikai közösség túlnyomó többsége nem ítéli el a gyűlöletkeltést, akkor az előítéletek elkerülhetetlenül a tilalom önkényes alkalmazásához vezetnek. Viszont minél fejlettebb egy ország egyenlőséget tisztelő kultúrája és intézményrendszere, annál kevésbé látszik szükségesnek a gyűlölködés büntetőjogi tilalma, mivel a gyű-

A SZÓLÁSSZABADSÁG VÉDELME A GYŰLÖLETBESZÉD VISSZASZORÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TARTALMI ALAPÚ TILALOMMAL SZEMBEN NEM A GYŰLÖLKÖDŐ KÖZLÉSEK VÉDELME, HANEM A NEM GYŰLÖLETKELTŐ VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁSOK SZABADSÁGÁNAK MEGŐVÁSÁT CÉLOZZA.

löletkeltés eleve a társadalom alapvető morális elutasításába ütközik. Amellett persze lehet érvelni, hogy a széles körű erkölcsi elítélést büntetőjogi tilalommal is meg kell erősíteni. Ehhez még azt is hozzá lehet tenni, hogy fejlett alkotmányos demokráciában kisebb lehet annak a veszélye, hogy a szabályozást éppen az előítéletektől sújtott kisebbségek ellen vagy a politikai-kulturális többséget bíráló, provokáló, sértő vélemények elnyomására használják. A szólásszabadság kor-

látozása azonban még ilyen körülmények között is kockázatos vállalkozás. Az ezt az utat választó politikai közösségnek látnia kell, hogy a szabadság megszorítása a gyűlölködők malmára hajthatja a vizet.

A gyűlöletbeszédet annak tartalma alapján tiltó büntetőjogi szabályozás mellett szóló érv lehet az, hogy az ilyen büntetőjogi tilalom, még ha nem is működne a gyakorlatban, azt a világos, erőteljes üzenetet küldené a közvéleménynek, hogy a képvisleti demokrácia jogi intézményrendszere a gyűlölködést egyértelműen elfogadhatatlannak tartja és el-

ítéli. De még ha ez az üzenet sokakat befolyásolhat is, arra nem alkalmas, hogy felszámolja az előítéletek gyökerét, a tudatlanságot. Erre egyedül a széles értelemben vett közoktatás lehet képes.

A gyűlölködés társadalmi elutasítása aktív részvételt igényel, a politikával, azaz a közügyekkel civilként, közhivatalnokként vagy politikusként, fizetésért vagy díjazás nélkül foglalkozók részéről egyaránt. A gyűlöletbeszédet egyértelműen elítélő, ebben az értelemben egészséges társadalom kialakulása csak számos egyén és szervezet tevételes fellépésének az eredménye lehet. Az ehhez szükséges meggyőződés széles körűvé tételéhez jól szervezett, összehangolt oktatási-kulturális programok kellene. Az elsődleges feladat az előítéletek és a tudatlanság felszámolása. Javasolom, hogy az elmúlt tizenhat évben a gyűlöletbeszéd elleni büntetőjogi szabályozás szigorítására szánt időt, energiát és pénzt a továbbiakban fordítsuk az oktatási és kulturális intézményrendszer e téren történő átgondolt, a legjobb külföldi példákat figyelembe vevő fejlesztésére.

Néhány éve Zoltán Mária Flóra festőművésszel kezdeményeztük, hogy svéd mintára készüljön kisiskolásoknak szóló, az oktatás kötelező részét képező tankönyv a magyar holokausztról. Egy ilyen könyv az iskolások mellett a szülők, nagyszülők és más rokonok kezébe is eljutna. Hol halt el ez a kezdeményezés? A legutolsó erre vonatkozó információ szerint az akkor liberális vezetésű oktatási minisztérium egyéb javaslatokkal együtt ezt is eljuttatta a nemrég elhunyt Tom Lantoshhoz, hogy az Egyesült Államokban próbáljon anyagi támogatást találni hozzá.

A holokauszt történetét és a magyar társadalom abban viselt felelősségét bemutató kötelező tankönyv megvalósítása persze vitákat eredményezhet. De éppen ezeket a vitákat kell lefolytatni minél szélesebb nyilvánosság előtt ahhoz, hogy a társadalmi öntisztulás végbemehessen, amint azt az Alkotmánybíróság megfogalmazta, amikor 1992-ben először határozott a gyűlöletbeszéd tartalmi alapú tilalmának alkotmányellenességéről.

Ennek az írásnak nem lehet célja egy átfogó oktatási-kulturális javaslatcsomag megfogalmazása. Oktatási és kulturális szakértők, történészek és újságírók bevonásával hamar össze lehet állítani a teendők listáját. Külön erőfeszítést igényel a szegényletes iskolai szegregáció felszámolása. A köz- és felsőoktatásban rejlő lehetőségek mellett azt is át kell gondolni, hogy a kulturális intézmények és a média miként vehet részt az egyenlő szabadság és méltóság kultúrájának kialakításában. A Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Mozgókép Közalapítvány, az Országos Rádió és Televízió Testület és más hason-

ló szervezetek pályázatokat írhatnak ki erre a célra szolgáló programok támogatására, a gyűlölködést elutasító, az előítéletek gyökereit feltáró, az együtt élő különböző közösségek egymást gazdagító kultúráját bemutató dokumentum- és játékfilmek, televízió- és rádióműsorok készítésére, művészeti rendezvények szervezésére. Mindebből a szakmai szervezetek is kivehetik a részüket. Díjakat alapíthatnak olyan népszerű művészek, újságírók és más közszereplők számára, akik a legtöbbet teszik a tolerancia erősítéséért, és azért, hogy a tolerancián túlmenően egyre többen felismerjék a különböző kultúrák együttélésében rejlő kreativitást és szépséget. Azt, hogy az ország erősebb, gazdagabb, jobb és szebb lesz azáltal, hogy sokféle szabad, egymást egyenlő szabadsággal és méltósággal bíró személynek tekintő egyén együttműködésére épül.

KOLTAY ANDRÁS

A kissé pontatlanul „gyűlöletbeszédnek” nevezett problematika gyakorlatilag a demokratikus berendezkedés megteremtését követő első perctől folyamatosan foglalkoztatja a közélet szereplőit Magyarországon. Az Antall-kormány megalakulásától kezdve hallhatók olyan hangok, amelyek a barna, illetve a fekete diktatúra közelgő visszatértét vizionálják, míg ezek vörös megfelelője a legtöbbször számára még élő és fájdalmas emlék. Logikusan következnek mindebből, hogy a jognak is választ kell adnia a felmerülő kérdésekre.

A kiindulópont, hogy egy demokráciában szabadon, büntetlenül lehet butaságokat is kimondani, sőt akár veszélyes, szélsőséges nézetek is artikulálhatók, legalábbis egy bizonyos határig. Azonban a kérdésre, hogy hol húzódik ez a határ, más és más válasz adható. Ezen felül a jogászoknak tudomásul kell venniük azt is, hogy a jog a közösségek ellen irányuló gyűlölködés esetében sem csodaszere, csak a problémák többé-kevésbé pontos körülírására, illetve azok körülbelüli kezelésére alkalmas.

1992 és 2005 között több bírói ítélet és alkotmánybírósági határozat próbálkozott meg a jog szempontjából választ adni a gyűlölködés jelenségére, megteremteni a szólásszabadság és a közösségi szintű méltóságsértés törekény egyensúlyát. Bár az utóbbi döntésekből – amelyek elődeikre hivatkoznak, azok tekintélyéből nyerve saját erejüket, azokra próbálva mintegy ráépülni – úgy tűnhet, hogy a bíróságok és az Alkotmánybíróság gyakorlata egységes

és töretlen, ez koránt sincs így. Ami a megszületett döntésekben közös, az a szólásszabadság fokozott, erőteljes, mondhatni, Európában szinte egyedülálló tisztelete, és ezzel párhuzamosan a megsértett közösségek tagjai méltóságának háttérbe szorítása.

Tekintsük át röviden, milyen mércék kerültek alkalmazásra a múltban (kizárólag a joggyakorlatban, nem említve az egyes tudományos értelmezéseket). Az elméleti indokolás ezekben kivétel nélkül szinte azonos, ugyanakkor a későbbi döntések nem vesznek tudomást a korábbi mércéktől való eltérésről. Mindezek alapján tehát a szólás akkor korlátozható, ha az – a közösség elleni izgatás büntetőjogi tényállásában meghatározott valamely közösséggel szemben – (1) aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére alkalmas, és ezáltal annak némi veszélye is megállapítható [30/1992. (V. 26.) AB határozat, BH 1998. 521, EBH 1999. 5], tehát ez esetben a közlés gyűlöletkeltésre való elvi alkalmassága önmagában jelenti a közösség tagjaira leselkedő veszély mértékének növekedését, és nem szükséges, hogy a közlésből eredően ténylegesen fennálljon valamely tevőleges gyűlölködő magatartás bekövetkeztének veszélye; (2) aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére irányul [BH 1997. 165]; (3) aktív, tevőleges gyűlölet felkeltésére irányul, és annak közvetlen és azonnali veszélye állapítható meg [18/2004. (V. 25.) AB határozat; BH 2005.46].

Ez tehát három, egymástól alapvetően különböző mérce, köztük a legfrissebb egyben a legszigorúbb is – már ami az emberi méltóság védelmének csökkenését illeti. A rendszerben tehát zavar, finoman fogalmazva koherenciahiány tapasztalható, amely – megfelelő elméleti alátámasztás nélkül – ma túlzott mértékben billenti ki a két szembenálló érdek egyensúlyát.

2007 októberében fogadta el az Országgyűlés a T/3719/17. számú törvényjavaslatot a Polgári törvénykönyv módosításáról. A módosítás arra irányul, hogy megteremtse a gyűlölködés elleni fellépés lehetőségét a polgári jogban. A Ptk. módosított szövege mindazonáltal az első szemügyre vétel alkalmával is súlyos alkotmányossági problémákat vet fel. Tekintsük át ezeket vázlatyszerűen: az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata nem engedte meg, hogy a szövegben szereplő elkövetési magatartás, a súlyos sérelmet okozó kifejezések korlátozás alá essenek, ez az eddigi mérce jelentős leszállítását jelentené, amely esetben másodlagos kérdés, hogy büntető- vagy polgári jogi eszközökkel történik mindez. A védett közösségek között csak az ilyen-olyan kisebbségek szerepelnek, ami diszkriminatív a többségre nézve, amelynek identitását éppúgy meg lehet sérteni, mint bármely társadalmi csoportét.

A módosító rendelkezés (2) és (3) bekezdésének célja egyértelmű. Ezek alapján megteremtődik a lehetőség arra, hogy a közösség bármely tagja érvényesíthesse a sérelemből fakadó igényét, illetve ennek hiányában közérdekű kereset indítására is van mód, a törvényben meghatározott személyi kör által. A perindítási jogosultság akkor is fennáll, ha az illető nem is szerzett tudomást a sérelmes kifejezés eredeti közzétételéről, mondjuk egészen addig, amíg nem lett abból újsághír (felvethető-e vajon ebben az esetben legalább elméletben a terjesztő felelőssége?). A sérelem tényleges bekövetkeztét az egyénekre lebontva nem lehet érdemi bizonyítás alá vonni, a bíróságoknak automatikusan el kell fogadniuk annak tényét. A törvény nem korlátozza a perindítás lehetőségét, ezért elvileg elképzelhető, hogy mondjuk a több százezres hazai cigányság jelentős része pert indítson, ami – nem nehéz megjósolni – az igazságszolgáltatás teljes megbénulását idézné elő, az esetleg mégis megszülető ítéletek pedig a jogsértő aránytalan szankcionálását jelentenék. *Ad absurdum* az sem elképzelhetetlen, hogy olyan személyek is pert indítsanak, akik külföldön élnek ugyan, de egyébként valamely Magyarországon kisebbségben lévő társadalmi csoport tagjai közé számíthatnak. Így például „zsidózás” esetén bármely zsidó identitású személy perelhetné a jogsértőt. Az már csak hab a tortán, hogy a vallási-nemzetiségi identitás számos esetben bizonyíthatatlan a jog számára – elvégre a jog által meghatározott keretek között ma mégsem lehet jogi relevanciát tulajdonítani a bőrszínnek vagy más testi jegyeknek...

A Ptk.-módosítás elfogadását követően került ugyancsak az Alkotmánybíróság elé a 2008 februárjában elfogadott, T/2785. számú törvény a Büntető törvénykönyv módosításáról. E lépés azért magyarázható nehezen, mert a korábbi Ptk.-módosítás egyik fő indoka – az Alkotmánybíróság három korábbi döntése miatt – az volt, hogy a testület „úgysem engedne át egy újabb, a gyűlölködés korlátozására alkotott büntetőjogi tényállást”, ráadásul az elfogadás időpontjához képest a javaslat már tíz hónappal korábban benyújtásra került, és a kormánypártok – amelyek képviselői később megszavazták a módosítást – a nyilvánosság előtt többször is kifejezetten elutasították annak támogatását.

E módosítási kísérlet is számos alkotmányossági problémát vet fel. Az elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény új tényállást kíván bevezetni a Btk.-ba, és azt nem a közrend elleni bűncselekményeket tartalmazó fejezetbe, a közösség elleni izgatás mellé, hanem a személy elleni bűncselekmények sorába illesztené. Jelentősen leszállítaná a korlátozás mércéjét: megelégedne a becsület csorbítá-

sára vagy az emberi méltóság megsértésére való alkalmassággal, tilalmazva a valamely közösség ellen irányuló ilyen kifejezéseket. A méltóságsértés tényálláslemmé tétele – hasonlóan a legutóbbi, 2003-as, a 18/2004. (V. 25.) AB határozattal megsemmisített Btk.-módosításhoz – megpróbálja kikerülni a 30/1992. (V. 26.) AB határozatból eredő csapdákat: a testület akkor úgy vélte, hogy meghatározott jogszerelem hiányában a pusztá gyalázkodás nem büntethető. Azonban az új tényállás sem kíván meg tényleges eredményt, megelégszik a sértésre való alkalmassággal, mintegy megdönthetetlen védelmet állítva annak bekövetkeztére nézve. Ez eltér a Ptk.-módosítás megközelítésétől, amely csak kifejezetten erre irányuló kérelmet követően adna oltalmat a sérelmet szenvedettek számára. De menjünk tovább! „A lakosság egyes csoportjai” kitétel – amelynek értelmében bármely beazonosítható társadalmi csoport a szabály védőkörébe kerülne – megítélésem szerint túlságosan tág; a lehetséges büntetés – két évig terjedő szabadságvesztés, a pénzbüntetés lehetőségének kizárásával – pedig túlzottan szigorú.

Az elfogadott rendelkezés (2) bekezdésében szereplő tényállás („aki nagy nyilvánosság előtt olyan – különösen önkényuralmi rendszerre vagy eszmére emlékeztető vagy utaló – testmozdulatot tesz”, amely alkalmas a közösségek megsértésére, büntethető) nem más, mint jogalkotási abszurd. Nem lehet másként értékelni ezt a megfogalmazást, amely – nyilván a jogalkotó akaratán kívül – széles teret nyit a legváltozatosabb magatartások szankcionálására. Ha ugyanis mondjuk valaki úgy nyilvánít véleményt, hogy egy közösség tagjai irányába kezének középső ujját mutogatja (mondjuk egy tüntetésen, istentiszteleten, esküvőn, osztályteremben stb.), akkor az elköveti a bűncselekményt. Amikor 1988-ban egy kis angol csapat, a Wimbledon F. C. megnyerte az angol labdarúgó FA kupát, a csapat tagjai következő mérkőzésük előtt a pálya kezdőkörében állva egyszerre tolták le nadrágjukat, az ülepüket mutogatva a közönségnek – sajátos formája volt ez az ünneplésnek. Elvileg ha ezt a gesztust az ellenfél szurkolótáborra felé fordulva produkálják, akkor azzal szintén megvalósítják a tényállásban szereplő magatartást. E szabály tehát nyilvánvalóan jóval többet korlátozna, mint a jogalkotói szemek előtt vélhetően lebegő náci karlendítést.

A módosítás (3) bekezdése pedig arra irányul, hogy kiemelve a büntethetőség köréből az úgyneve-

zett politikai szólásokat, tehát azokat a megnyilvánulásokat, amelyek a közéletben folytatott viták során hangzanak el. Ezt azonban oly tökéletesen teszi, hogy kizárólag a politikai pártokkal és a politikázó társadalmi szervezetekkel kapcsolatban tett sértő kifejezéseket mentesítené, ami a közéletben folytatott vitáknak csak egy szűk körét foglalja magában.

Az eddig említett számos megkérdőjelezhető megoldás alapján, valamint figyelembe véve a korábbi gyakorlatot, nehéz elképzelni, hogy az elfogadott törvények kiállják majd az alkotmányossági próbát.

Érdeemes azonban néhány szót szólni az elnöki beadványokról is. A köztársasági elnök híven követi a javarészt általa írt 1992-es alkotmánybíróági határozat felfogását. Beadványaiból számomra úgy tűnik, hogy a határozatban foglalt alaptételeket – talán az eltelt időtől függetlenül is – ma már szinte cáfolhatatlannak tekinti. Ha elfogadjuk az ő alapjogi felfogását, akkor minden következtetése vitathatatlanul helyes, és nem csupán a két törvénymódosítás alkotmányellenes – ami megítélésem szerint számos okból egyébként sem lehet vitás –, hanem a jövőre nézve is alaposan megkötjük a hatályos szabályozáson változtatni kívánó jogalkotó kezét. Azonban a gyűlölködés korlátozásával kapcsolatos kérdéseknek le-

A SZÓLÁSSZABADSÁG LEHETÉSGES FILOZÓFIAI ALÁTÁMASZTÁSAI KÖZÜL EGYIK SEM NYÚJT VÉDELME T A GONDOLATOT NEM HORDOZÓ, CSAK A GYŰLŐLETET KIFEJEZŐ VÉLEMÉNYEKNEK. SEM A DEMOKRATIKUS VITA, SEM AZ EGYÉNI AUTONÓMIA BIZTOSÍTÁSA, SEM AZ IGAZSÁG KERESÉSÉNEK ÉRVE NEM INDOLOKOLHATJA MEG, MIÉRT KELL VÉDENI A GYŰLŐLKÖDÉST.

hetséges más értelmezése is. Az elnök véleményének alaptételével igenis lehetséges vitába szállni: a szólásszabadság továbbiakban is fenntartandó fokozott védelme mellett szóló érvelése ugyanis arra épül, hogy a közösségek megsértése nem jár automatikusan tagjai egyéni jogainak megsértésével, ha pedig egyéni jogok ténylegesen sérülnek, egyébként is rendelkezésre állnak különféle védelmi eszközök (rágalmazás, becsületsértés, hírnévvédelem).

Nem látja bizonyítottnak a törvényeknek azt a feltételezését, hogy a valamely csoportot ért sérelem „átsugárzik” annak tagjaira, illetve legalább azok egy részére; felfogása szerint nem áll fenn tehát konkrét személyiségi jogi sérelem, ennek hiányában pedig jelen esetben nem lehet alapjog-korlátozással élni.

A gyűlölködés korlátozását általánosan igazoló legnyomósabb érv számomra mindezzel együtt is az emberi méltóság védelme. Egy adott csoport megsértése – kivált, ha a csoporthoz tartozás érzése kiemelkedően erős, mint például a vallási közösségek esetében – megítélésem szerint igenis átsugárzik annak tagjaira, a gyűlölködés sérti az így megcélzott

személyek legalább egy részének méltóságát, és nem szükséges a konkrét beazonosíthatóság a sérelem bekövetkezééhez. Igaz, a jogszabályi korlátozás általában nem teszi a büntethetőség feltételévé az emberi méltóság megsértését, de ne legyenek kétségeink afelől, hogy a legtöbb esetben ez mégis megtörténik – ha máshogy nem, a sajtó közvetítésével végeredményben eljut a sértő vélemény a megtámadott közösség tagjaihoz. Wojciech Sadurski, a Sydney University professzorának megállapítása szerint a gyűlölködés kérdése „a liberális ortodoxia legnagyobb kihívása”. Az elhű liberálisoknak itt ugyanis egyszerre kellene védeniük a támadó egyéni szabadságát és a megtámadott autonómiáját, illetve méltóságát.

A védendő közösségek meghatározásánál persze ésszerű határt kell húzni. Nem érdemes védeni a 7-es buszon hétköznap reggel 7 és 8 óra között utazók csoportját vagy mondjuk a Pázmány egyetem jogi karának negyedik évfolyamát. Általános csoportalkotó ismérveket állíthatunk: tagjai érezzék – általában véve, nem feltétlenül erőteljes mértékben, akár tudatosan, akár érzelmi alapon – összetartozónak magukat; jól észrevehetően különüljenek el más csoportoktól; rendelkezzenek bizonyos belső, csak tagjaikra vonatkozó szabályokkal s azok minden tagra egyaránt vonatkozzanak; a csoportalkotó tulajdonságok legyenek a külvilág számára is jól felismerhetők. Ennyi azonban nem elegendő ahhoz, hogy megfelelően szűkre szabjuk a védendő közösségek körét. Kérdés, vajon mi az a fő csoportalkotó jelleg, amelynek mentén a védett közösségeket meghatározhatjuk. Talán az olyan tulajdonságok környékén kell keresni a választ, amelyeket a csoport tagjai nem tudnak levetkőzni, mint például a testi fogyatékoság vagy a szexuális preferencia? Vagy az azon tulajdonságok mentén szerveződő közösségeket kell megtalálni, amelyek a tagok személyiségének teljességét alapvetően, a legtöbb élethelyzetben meghatározzák? Ez utóbbit érzem megfelelő elvnek az elválasztáshoz, mert ott fedezhető fel – jellemzően – a közösség és tagjai között olyan erős kötelék, amely a közösség megsértése esetén tagjainak, azok jelentős hányadának sérelmet okoz. Azokat a közösségeket kell tehát megtalálni, amelyekhez tartozni a személyiség leginkább elválaszthatatlan, integráns, meghatározó részét jelenti.

További kérdés, hogy számít-e a közösség mérete, hiszen sokak szerint minél nagyobb a közösség, annál gyengébb a tagjai közti összetartó erő. Ez azonban nem feltétlenül a mérettől függ. Egy család mint közösség nem mindig őrzi meg összetartozását, míg egy templomi közösségben, egyazon egyház tagjai esetében még ismeretlenek között is felfedezhető kötőerő.

Az Alkotmánybíróság két ilyen, a személyiség lényegét, teljességét meghatározó csoportot nevezett meg: a vallási közösséget [4/1993. (II. 12.) AB határozat] és a nemzeti vagy etnikai kisebbséget [22/1997. (IV. 25.) AB határozat]. Alapvetően egyetértek e megközelítéssel, de szükségesnek látom e kettő mellé harmadikként még a nemzetet is felvenni – a magyart és más nemzeteket egyaránt. Így bármely nemzet hazánkban tartózkodó tagja megőrizné „csoportidentitását” Magyarországon is. Persze azt is megkérdézhethetnénk, ki a magyar. Illyési értelemben („aki vállalja”), állampolgárság, esetleg anyanyelv szerint döntjük el a kérdést? Bárhogyan is válaszoljuk meg, bármely változtatásnak, amely a közösségek védelmét célozza, tekintettel kell lennie a többségi közösségekre is. Felvetésem ellen több érv hozható fel, ezek közül a leghangsúlyosabb a védelem szükségtelenségének érve, mely szerint a többség mindig „biztonságban van”, a többségi közösséget a kisebbségek nem veszélyeztethetik; közösségi identitásuk miatti fokozott, különös védelemre csak a kisebbségeknek van szükségük. A több mint negyven évig tartó kommunista rendszer alatt, illetve más, külföldi példákban is láthattuk, hogy a többségi identitás bizony igencsak megsérthető. Más, szerencsésebb történelmi országokban a többségi nemzet védelmének elhagyása talán indokolható lenne, a különös történelmi körülmények azonban nálunk ezt még nem teszik lehetővé. Továbbá egyáltalán nem kizárt annak a lehetősége, hogy az adott közösség identitását, méltóságát annak egyik tagja sérti meg, mint ahogyan az a történelem során számtalanszor előfordult.

Merre tovább? Feltétlenül le kell-e mondani a gyűlölködés szigorúbb korlátozásáról? Alapvető elvi meggyőződéseim – amelyet persze a bírói döntések és alkotmánybírói határozatok után már nem lenne egyszerű feladat az Alkotmánybíróságot „túlélő” jogszabályi formába önteni – szerint nem. A gyűlölködés kérdése elvben megoldható lenne, elsősorban büntetőjogi, de talán polgári jogi eszközökkel is. A büntetőjog esélyeit jelentősen csökkenti az Alkotmánybíróság makacs ragaszkodása saját korábbi döntéseinek elveire (még ha, amint láthattuk is, azok egyáltalán nem koherensek, és akkor még az önkényuralmi jelképek használatának tiltását alkotmányosnak kimondó 2000-es határozatról nem is ejtettünk szót). A testület e tekintetben a múltban úgy viselkedett, mintha kötve lenne saját korábbi döntéseire – nyilván praktikus és egyéb szempontok mérlegelését követően –, holott nem lett volna elképzelhetetlen, hogy az újabb törvénymódosítások alkotmányosságát elbíráló határozatokban új alapokra helyezze az egész kérdést.

Annál is inkább indokolt lenne mindez, mert mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy a gyűlölködés korlátozásának elméleti alapvetését tartalmazó 1992-es határozat hipotézise megdőlt: nem bizonyosodott be, hogy „politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálat kell hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkal azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.” Az öntisztulás lehetőségével 1989 óta máig nem jutottunk sokra, a társadalom önmagától nem volt képes az erkölcsi megújulásra, a közösségi lét alapvető normáinak meghatározására és azok betartására. A szólásszabadság ilyen széles értelmezése nem igazán segítette hozzá a magyar társadalmat az egészséges közéleti hangnem megteremtéséhez. Miért és kinek a hibájából, azt most hagyjuk. Azonban ebből egyértelműen következik, hogy a jog nem nézheti tétlenül a kialakult helyzetet.

Nem azt jelenti mindez, hogy amennyiben a jogalkotó nem lép, a totalitárius eszmék újbóli tömeges elterjedése fájó realitássá válhat. A szélsőséges, fajgyűlölő véleményeknek – bár nem tűntek el nyom nélkül (egy liberális demokráciában ez, valljuk meg, furcsának is tűnne) – meggyőződés szerint nincs jelentős mértékű társadalmi támogatottságuk. Tehát az Alkotmánybíróság hipotézisének valóságát a gyűlölködés összefüggésében a társadalom nem megcáfolta, hanem egyszerűen „kikerülte”, nem vette figyelembe, nem aszerint cselekedett, ahogyan az ott meg volt írva, de ez – legalábbis e kérdés kapcsán – nem okozott tragédiát, a szélsőségek nem nyertek különösebb teret az elmúlt kis híján húsz esztendőben. Lássuk be: mindezt erkölcsileg felróni aligha lehet, elvégre a társadalom tagjaitól nehezen várhatnánk el, hogy alkotmánybírósági határozatok nemes gondolatai és szép szavai alapján élje az életét. A politika persze időről időre megpróbálta és ma is folyamatosan próbálja a saját hasznára fordítani a gyűlölködő kifejezések korlátozásának kérdését. Ha kell, nagyra festi az ajtón kopogtató totalitárius eszmék veszélyét, ha úgy tetszik neki, elkötelezett szabadságpártiként áll ki a szólásszabadság mellett.

A történelmi körülmények és a jelen állapotok elemzése megkerülhetetlen egy ilyen érzékeny kérdés vizsgálatakor. A történelmi múltra és annak befolyásoló szerepére az Alkotmánybíróság többször is

hivatkozott. Persze a történelmi érvelést bárki akár a saját javára is fordíthatja: a korlátok nélküli szólásszabadság elkötelezett hívei érvelhetnek úgy, hogy a korábbi elnyomás után szimbolikus jelentősége is van a szabadság tág értelmezésének, ezzel szemben felvethető, hogy a közösségek megóvása a történelem ismeretében evidenciaként jelentkező állami feladat. Ami tényként leszögezhető, az csupán annyi, hogy a rendszerváltozás utáni, napjainkban nyugvópontonra még korántsem jutott, ingatag, zűrzavaros, áttekinthetetlen, a biztos kapaszkodókat fokozatosan elveszítő, sajátos demokráciánk a válasz megadásakor a szembenálló érdekek – talán még az egyébként elvárhatónál is óvatosabb – mérlegelését, illetve bizonyos történelmi érzékenységek figyelembevételét követeli meg, jogalkotótól, jogalkalmazótól, jogmagyarázótól egyaránt.

Kis János úgy véli egy hírlapi cikkében, hogy a Hegedűs-ügyben 2003-ban született jogerős felmentő ítélet a szólásszabadság diadala. „A demokrácia akkor szenvedett volna vereséget, ifj. Hegedűs akkor győzött volna, ha jogerősen elítélik őt.” Azért, mert ez bizonyította volna, hogy „a demokratikus közösség nem bír el egy szélsőséges figura gyűlölködő és zavaros beszédével”. Ez a felfogás egybeesik az Alkotmánybíróság kezdeti hipotézisével. Én másként gondolom (mindamellet, hogy a hatályos jog és a korábbi bírói gyakorlat alapján Hegedűs felmentését megfelelő ítéletnek tartom, a nem megfelelő indokolással). Az esetleges elítélés, illetve a gyűlölködő kifejezések szigorúbb korlátozása önmagában még nem feltétlenül jelenti az öntisztuló demokrácia csődjének beismerését. Azt jelenti, hogy a közösség úgy döntött, vannak olyan nézetek, amelyek nem élvezik a szólásszabadság védelmét, azért, mert semmi nem indokolja azok megóvását.

A szólásszabadság lehetséges filozófiai alátámasztásai közül egyik sem nyújt védelmet a gondolatot nem hordozó, csak a gyűlöletet kifejező véleményeknek. Sem a demokratikus vita, sem az egyéni autonómia biztosítása, sem az igazság keresésének érve nem indokolhatja meg, miért kell védeni a gyűlölködést. Az tehát nemcsak félelemből vagy óvatosságból kerülhet korlátozásra, hanem azért is, mert egyszerűen nincsen rá szükség. Ha pedig ez a gondolat összeférhetetlennek bizonyulna a liberális szólásszabadság eszméjével, akkor finomítsuk egy kissé: senki nem tudta eddig hitelt érdemlően igazolni, hogy e gondolatok védelmére szükség van, még olyan áron is, hogy ezáltal a jogrend mások emberi méltóságát hagyja védtelenül. E gondolatot nem csupán az egyéni autonómia eszközként való értékeléseként, hanem a közösen választott, de legalábbis a döntő többség által elfogadott demokra-

tikus rend egyik alapvető normájaként is értelmezhetjük. A gyűlölködés korlátozása az állam elsősorban szimbolikus gesztusa a területén működő közösségek felé, és nem arra való, hogy a szólásszabadság mégoly szélsőséges gyakorlóit súlyos szabadságvesztésekkel tartsa kordában.

A gyűlölködés szabályozásakor talán az eddigieknél is fontosabb emlékeztetni arra, hogy a kérdésre adott választ el kell tudni helyezni a megfelelő összefüggésekben, a szabályozás tehát jelentős részben függ az adott ország társadalmi, kulturális állapotától és közelmúltbéli történelmétől. A gyűlölködés kérdésre adott válaszokat kísérvő, Európa és Amerika közötti meg nem értés jórészt ezek különbségeinek köszönhető. Az individualizmus soha nem volt olyannyira erős a kontinensen, mint az óceán túlpartján vagy akár a brit szigeteken. Az európai felfogás sokkal többre értékeli a közösségek szerepét, és az egyénnek is nagyobb védelmet nyújt. A magyar megoldás furcsa módon nem a közeliinkben korábban létező és működő példákat, hanem inkább az Egyesült Államok megoldását vette mintának és kezdte el azt – korántsem teljes egészében, csak bizonyos részében – követni. Ugyanakkor az egyes külföldi megoldások egy ilyen érzékeny kérdés megválaszolása során nem ültethetők át szervesen, hanem igazodniuk kell a társadalmi realitásokhoz, illetve beilleszthetőnek kell lenniük a jogrendszer egyéb szabályai közé. A különböző megközelítések mindegyike összeférhet a szólásszabadság rendszerével, és hogy melyiket választjuk, az – a létező társadalmi környezeten túl – attól függ, milyen társadalmat kívánunk építeni a jövőben, többek között a választott szabály szimbolikus ereje által is.

A szólásszabadságtól alig egy ugrással Európa vagy akár az egész emberiség jövőjét is befolyásoló stratégiai kérdésekhez juthatunk el. A gyűlölködő kifejezések korlátozása, illetve széles körű szabadsága és a fokozódó európai bevándorlás például érdekes és veszélyes kölcsönhatásba került egymással: az iszlámot kritizáló hangok már Európában is súlyos zavargásokat okoztak. Vannak, akik óva intenek attól, hogy e jelenségektől megrettenve a szólásszabadság szigorúbb korlátozása mellett döntsünk – némelyek szerint ez korábbi értékeink, a szabadság iránti elkötelezettségünk feladását jelentené.

Ugyanakkor nem tehetünk úgy sem, mintha az észlelt jelenségek nem lennének valóban veszélyesek: az új történelmi helyzetben a szólásszabadság joga is újraértelmezendő. Félreértések elkerülése végett: ez a gondolat nyilván nem kíván sem valamilyen totalitarizmus, sem a klasszikus cenzúra, de még a megalkuvó opportunizmus számára sem kikaput nyitni, csupán az ellen szólal fel, hogy a szólásszabadságot pusztán önmagáért való értéknek tekintsük. A „nyugati civilizáció” egyik alapköve valóban az egyéni szabadság tisztelete – de emellett nem feledkezhetünk meg más, szintén elengedhetetlenül fontos értékekről, így például az emberi méltóságról, a vallási meggyőződés megvédelmezéséről, mások jogainak tiszteletben tartásáról sem. A „szabadság” önmagában állva könnyen válhat üres frázissá, kiváltképpen, ha nem tudjuk, hogy mitől és főleg mi végre kívánunk szabadok lenni.

A szólásszabadság nem fekete vagy fehér. A szólásszabadságnak igenis vannak legitím korlátai. A jog a szembenálló érdekek örökös egyensúlyozására kényszerül – ezúttal éppen a szabadság és az emberi méltóság egyidejű megóvása érdekében.